

Часопис ЖЕНА Милица Томић

МУЗЕЈ ГРАДА НОВОГ САДА

ЖЕНСКО ПИТАЊЕ

ЧАСОПИС ЖЕНА - МИЛИЦА ТОМИЋ

Нови Сад, 2012.

Издавач:

Музеј града Новог Сада, Тврђава 4, Петроварадин
www.museumns.rs

Главна и одговорна уредница:

Весна Недељковић Ангеловски, директорка

Ауторке каталога и изложбе: Вера Копицл, Гордана Стојаковић,
Добрила Радак, Маријана Раткелић

Рецензенткиња каталога: Вера Копицл

Сарадница на изложби: Добрила Радак

Коректура текста: Добрила Радак

Превод на енглески језик: Анђела и Роберт Понго

Коректура текста на енглеском језику: Светлана Бачкалић

Фотографије: Музеј Војводине и Рукописно одељење Матице српске

Дизајн и техничка припрема каталога: Вера Карић, Мултидизајн

Штампа: Мултидизајн, Нови Сад

Тираж: 300

Посебну захвалност дугујемо:

Библиотеци Матице српске, Рукописном одељењу Матице српске,
Телевизији Војводине и Музеју Војводине

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

141.72(497.113 Novi Sad) (083.824)
059-055.2 "ЖЕНА" (083.824)

ЖЕНСКО питање : Часопис "Жена" - Милица Томић / ауторке
каталога Вера Копицл . . . [и др.] ; превод на енглески језик
Анђелија и Роберт Понго. - Нови Сад : Музеј града Новог
Сада, 2012 (Нови Сад : Мултидизајн). - 112 стр. : илустр. ;
23 cm

Тираж 300. - Текстови штампани у међусобно обрнутим
смеровима.

ISBN 978-86-7637-061-0

а) Томић, Милица (1859-1944) - Изложбени каталози б)
Жена (Часопис) - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 270376455

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Весна Недељковић Ангеловски

**Зашто изложба
ЧАСОПИС ЖЕНА - МИЛИЦА ТОМИЋ
у Музеју града Новог Сада**

Уместо предговора, имам обавезу да одговорим на питање: Зашто желимо да реализујемо изложбу која, иако се бави личношћу од значаја за историју Града, не подразумева разматрање личне судбине, излагање личних ствари и предмета једне жене – Милице Томић, *Новосаткиње* (чијих личних предмета и нема у музејима)?! У одбрану жеље, а затим и намере да реализујемо ову изложбу и овај *Календар*, цитираћу са задовољством господина Томислава Шолу, тачније његову мисао из књиге *Маркетинг у музејима*: „Музеји нису куће предмета, него куће идеја.“ А наша идеја водила је да покушамо да интерпретирамо нежну софистицираност једне жене, указујући јој малу пажњу у односу на утицај који је имала у свом времену (не само у Новом Саду), на такозвано „женско питање“. Учеснице овог малог пројекта и саме су током својих појединачних истраживања (одабране, а не задате теме), указале на значај деловања Милице Томић која је отворила многа чврсто замандаљена врата, не тако давно, пре једног века. Идеја мале изложбе (фотографија и оригиналних часописа), штампања овог *Календара* (по узору на Миличин), и организовања стручног скупа, била је пре свега, обележавање стогодишњице Миличиног покретања часописа *Жена* у Новом Саду. Такође, намера нам је и да подсетимо на неоспоран успех једне жене у покушају да хуманизује друштво свог времена, да га храбро лечи подучавањем и подсећањем на „женско питање“ и све што оно може да подразумева.

Овај, практично, омаж Милице Томић, је покушај памћења онога што се изгубило под притиском садашњости набујале историјским битностима и прилика да одговоримо на питање *Ко је Милица Томић, Новосаткиња?!*

Наведени разлози за покретање и постављање ове „мале изложбе“, можда би били довољни сами по себи, али оно што представља још један важан разлог за ову тему јесте задатак културе да актуелизује важна питања („женско питање“).

У исто време, музеј има одговорност да представи утицај прошлости на садашњост, супротно уобичајеном просвећеном гледању на прошлост, које узима прошлост као нешто што је остало за нама - Милица Томић и часопис *Жена* у ходницима давно прошлих времена. Музеј града Новог Сада је у овој прилици покушао да одговори на иницијативу активисткиња женских студија и невладиних организација али и да буде покретач, инспиратор и учесник у развоју јер како господин Томислав Шола у поменутој књизи каже: „...и музејима и држави требају високи идеали, како их познаје историја стварања грађанског друштва: слобода, једнакост, праведност, солидарност... Кад нас музеј дозове к себи, најбоље што може учинити јесте да нас научи видети стварност, оно што је изван музеја. Оно одакле долазимо...“ Одговор у вези са актуелношћу „женског питања“ остављам Вама.

Захваљујући ауторкама изложбе и каталога Гордани Стојаковић и Маријани Раткелић, као и ауторкама текстова Мирјани Менковић, Гордани Стојаковић, Вери Копицл и Марији Вребалов, сведоци смо суптилног саосећања са женом посебне сензибилности која је, иако одгајана у патријархалној српској заједници грађанске Војводине, или управо због тога, одлучно и свесно радила на признавању и прихватању другачије женствености. Женствености која подразумева образовање и памет, деликатних тема слободе личности и политичких права. Женствености која заслужује љубав али и поштовање и бори се за више од пуке правне и политичке равноправности.

Гордана Стојаковић

МИЛИЦА ТОМИЋ

(Нови Сад, 30. 11. 1859 - Београд, 24. 11. 1944)

Књижевница, политичарка и новинарка Милица Томић, рођена Милетић, особена је, значајна и готово непозната личност нашег културног и политичког наслеђа, заклоњена сенком оца Светозара Милетића - најзначајнијег српског политичара у Угарској у 19. веку.

Милица Томић

Добила је име по Милици Српкињи, јер је рођена у Новом Саду, у време замаху националне борбе Срба у Хабзбуршкој монархији, Анка (рођ. Милутиновић) и Светозар Милетић имали су деветоро деце од којих су у животу остали прворођена Милица и син, Славко, девет година млађи од сестре. Анка и Светозар Милетић били су брижни родитељи, а Милица ће касније забележити да је брак њених родитеља био складан, пун љубави и поштовања. Милица Томић је у породичном кругу налазила љубав, разумевање и подршку за образовање, које није било доступно девојкама у то доба. Светозар Милетић је својој кћерки обезбедио приватне професоре, јер редовно школовање намењено девојкама није одговарало могућностима, интелигенцији и талентима које је Милица показивала. Она се школовала у Новом Саду, Пешти и Бечу. Студије медицине није уписала јер је, у време када је требало да оде на студије, преузела на себе део очевих политичких обавеза. Говорила је мађарски, француски, немачки и енглески језик.

Као адолесценткиња, постала је најпоузданија очева сарадница у политичким пословима. На политичку сцену јавно је ступила са непуних 20 година у време Милетићевог другог тамновања 1876-1879, водећи целокупну очеву кореспонденцију и објављујући прве политичке чланке у *Застави*. Прве књижевне радове објавила је у немачком забавном листу *Gartenlaube*¹. У одбрану оца Милица Томић је успела да обезбеди пријем код цара Фрање Јосифа. Многи сматрају да је тај догађај, који је описала у листу *Застава* (од 23. септембра 1906. бр. 198, стр. 13-15) убрзао пуштање Светозара Милетића.

1 Јелица Беловић-Бернадићковска, Милица Јаше Томић у: "Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас", издање Добротворне Задруге Српкиња из Ирига, Сарајево 1913. стр. 15.

Политичке прилике у српској заједници у Угарској током седамдесетих и осамдесетих година 19. века све су компликованије и обележене страначким борбама и поделама. Породица Милетић се нашла у тешкој егзистенцијалној ситуацији, а Милица је била та која се старала о интересима породице и листа *Застава*. Део непријатних искустава које је у том периоду доживела објавила је у брошури *Некоји „пријатељи“ Милетићеви* (1886) у којој је смело напала некадашње очеве сараднике који су га, болесног напустили. Како је књижица била објављена након њене удаје, многи су били убеђени да иза оштрог пера стоји њен супруг, Јаша Томић. Политички обрачун назначен у поменутој брошури, биће продубљен и довешће до трагичних последица по Милицу и Јашу Томић.

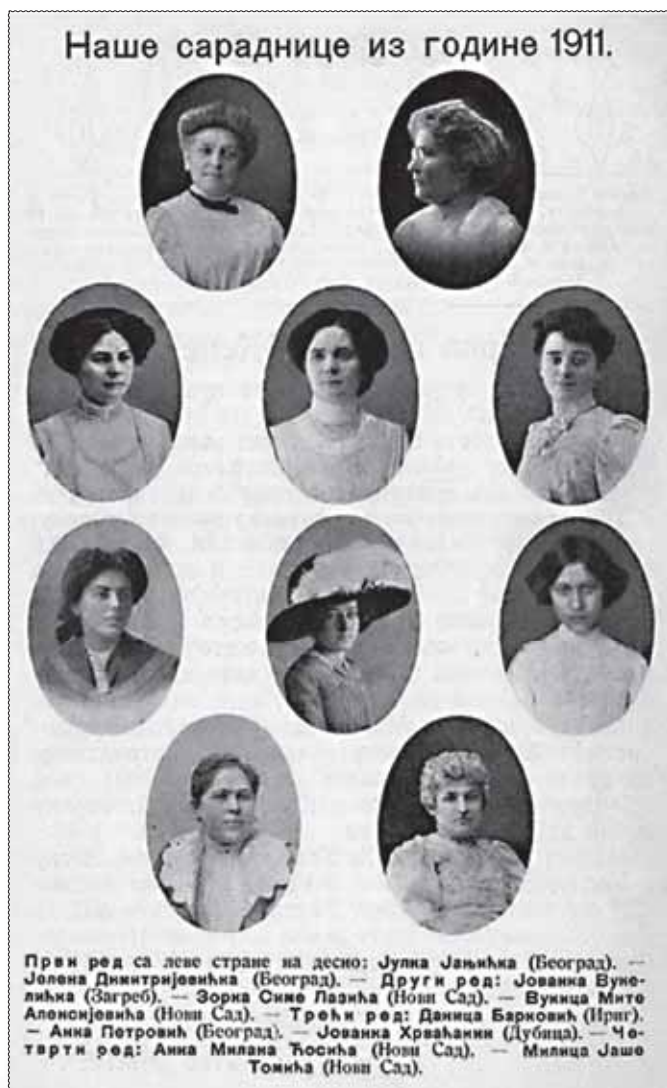
За српског политичара, новинара и публицисту Јашу Томића (Вршац, 1856 – Нови Сад, 1922) удала се 25. октобра 1885, а он је на Туциндан – 5. јануара 1890, бранећи част, компромитовану Миличиним писмом, убио опонента, политичара и публицисту Мишу Димитријевића (Нови Сад, 1846-Нови Сад, 1890). Милица Томић је, преко личне преписке, настале много пре удаје за Јашу Томића, постала жртва политичких обрачуна започетих у новинама (*Браник-Застава*), кулминиралих чаршијским причама, а окончаних трагедијом, која ником није донела добро. У одбрану Јаше Томића организован је масовни покрет Новосађанки, које је предводила Амалија Стратимировић (1821-1911). Јашу Томића је Краљевски судбени сто првостепено осудио на доживотну робију, другостепени - Апелациони суд у Сегедину казну смањује на 15 година робије, док га коначно Краљевска курија осуђује на шест година робије у Вацу и пет година губитка грађанских права, по истеку затворске казне. Милица је у тим тешким тренуцима пружала пуну подршку супругу, као и много година касније, током Првог светског рата, када су Јашу Томића, као српског политичара, аустроугарске власти затварале и интернирале.

Милица и Јаша Томић

Друго болно искушење за Милицу је била болест и смрт оца (1901), кога је затвор (због политичког деловања) психички и физички трајно изменио. Храбра и енергична после свих недаћа покреће часопис и календар *Жена*, (уз *Женски свет*), једини новосадски часопис за жене без фриволног садржаја, који континуирано излази периоду у 1911-1914 и 1918-1921. Часопис *Жена* је за оно време био изузетно ангажован лист, који се бавио питањима еманципације жена и који је подстицао женско стваралаштво на свим пољима живота и рада. Значај је био утолико већи јер је отворено заговарао политичка права за жене (право гласа) и право на политички рад. Милица Томић је била власница и главна уредница часописа.

У *Жени* бр. 12 из 1911. дате су фотографије и списак сарадника за наведену годину: Јулка Јањићка (Београд), Јованка Вуклеићка (Загреб), Јелена Димитријевићка (Београд), Зорка Симе Лазића (Нови Сад), Вукица Мите Алексијевића (Нови Сад), Даница Барковић (Ириг), Анка Петровић (Београд), Јованка Хрваћанин (Дубица), Анка Милана Ћосића (Нови Сад), Милица Јаше Томића (Нови Сад),

Милан пл. Младеновић (Лаћарак), др. Никола Ђурђевић (Београд), др. Ђорђе Красојевић (Карловци), Јоца Јовановић (Нови Сад), др. Стеван Иванић (Крагујевац), др. Коста Хаџи (Нови Сад), Др. Јован Манојловић (Суботица), др. Славко Малетић (Вршац), Ђорђе Петровић (Нови Сад), Мита Ђорђевић (Нови Сад), Јован Удицки (Митровица), Бранко Ролер (Нови Сад), Коста Јорговић (Нови Сад), Јаша Томић (Нови Сад), Мита Клицин (Нови Сад) и Јаша Јањић (Београд).

Наши сарадници из године 1911.

Први ред са леве стране на десно: Милан пл. Младеновић (Лаћарак). — Др. Никола Ђурђевић (Брод). — Др. Ђорђе Красојевић (Карловци). — Јоца Јовановић (Нови Сад). Други ред: Др. Стеван Иванић (Крагујевац). — Др. Коста Хаџи (Нови Сад). — Др. Јован Манојловић (Суботица). — Др. Славко Малетић (Вршац). — Трећи ред: Ђорђе Петровић (Нови Сад). — Мита Ђорђевић (Нови Сад). — Јован Удицки (Митровица). — Бранко Ролер (Нови Сад). — Четврти ред: Коста Јорговић (Нови Сад). — Јаша Томић (Нови Сад). — Мита Клицин (Нови Сад). — Јаша Јањић (Београд).

Ипак основни тон часопису дала је Милица Томић пишући о актуелним и корисним темама које су имале задатак да обавесте, поуче и подстакну жене на различите активности о чему говоре наслови неких њених чланака: *Др. Корнелија Ракић, Женска читаоница, Како да се облачимо, Сестринска помоћ, Први плод женске читаонице, Једно необично дете, Наше девојачке школе, Школе за домаћице (1911), Једна загонетка, Жене напред, Српско друштво Црвеног крста, Из болнице у болницу, Жена у кујни (из предавања једног доц. универзитета), Шта треба имати на уму када купујемо тканине? (1912), Ситнице о јелу и кујни, које нису ситнице, Кажу ми шта једеш, па да ти кажем шта ће те снаћи (1913)...*

Милица Томић је прва жена која је указала на недостојан положај српских жена, њихову преоптерећеност и немогућност да се посвете потомству, ослањајући се на податке о смртности деце до седам година са почетка овог века, која је од свих народа у Угарској била највећа код Срба. Писала је и о осталим појавама заосталости српске породице: празноверју, нехигијени, страху од лекара... Савременице су, признавши значај Миличиног рада, уврстиле је међу најзначајније жене тога доба².

У књизи *Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас* - издању Добротворне Задруге Српкиња из Ирига 1913. о часопису је написано:

*Месечни часопис Жена врши своју културну мисију на опште допадање. Одзив је до сада задовољавајући, те ако тај часопис наше женскиње својски и на даље пригрле, биће му опстанак осигуран и моћи ће да у своје коло узме све српске књижевнице... Жена (Нови Сад) је лист само једне политичке странке, те се ту купе само жене овог политичког програма...*³

² Ибид, стр. 35.

³ Ибид, стр. 15.

1. априла 1911. год.

Бр. 4.

ЖЕНА

МЕСЕЧНИ ЧАСОПИС

Уређује Милица Јаше Томића.

Не стоји кућа на земљи — него на жени.

Активистички рад Милице Томић у женским организацијама започео је у Добротворној задрузи Српкиња Новосаткиња 1881.⁴ Њеним залагањем у Новом Саду се 1905. оснива *Посело Српкиња* које постаје Женска читаоница *Посестрима* 1910. Исте године у Прагу је одржана дуго припремана изложба *Српска жена* на којој учествује и Милица Томић. Од великог значаја је њена сарадња са Розиком Розом Швимер, једном од најзначајнијих угарских и светских феминисткиња.

После смрти супруга, 1922. повукла се из јавног живота. Умрла је у Београду у 85. години. Полексија Д. Димитријевић-Стошић забележила је тренутак њеног испраћаја до коначног одређишта:

*Умрла је тихо и скоро заборављена у Београду 28. (?) 11. 1944. На последњем путу велику жену пратила је мала поворка рођака и пријатеља. Један непознати говорник одржао је кратак, али непосредан и топао говор.*⁵

На кућама у којима је живела
у Новом Саду нема о томе записа.

Милица Томић је и данас неправедно заборављена.

4 Аркадије Варађанин, Споменица двадесетпетогодишњег рада (1880.-1905.) Добротворне Задруге Српкиња Новосадткиња, Нови Сад 1904, стр. 14.

5 Полексија Д. Димитријевић-Стошић, Заборављена Милица Томић, Политика Београд 8. јуни 1969. стр. 22

Гордана Стојаковић, Милица Томић у: Знамените жене Новог Сада И, Футура публикације 2001, стр. 32, 46, 52, 132-134.

Гордана Стојаковић, Прилог за историју женског покрета у Новом Саду, у: Билтен Савезног министарства националних и етничких заједница, бр. 7, Београд 2002, стр. 27-28.

Библиографија Милице Томић

Поред уредничког посла за часопис и календар *Жена*, писала је чланака које је објављивала у часопису и календару *Жена*, новосадској *Застави*, *Летопису Матице српске* (1926). Објавила је *Извртање није - светлост – одговор г. М. Димитријевићу*, Српска штампарија Свет. Милетића, Нови Сад 1886, *Некоји „Пријатељи” Милетићеви*, Српска штампарија Свет. Милетића, Нови Сад 1886. Бавила се преводилачким радом, пре свега за потребе часописа *Жена*.

Милица Томић о Женској читаоници осестрима:

Пре 7 година дана договорисмо се неколико пријатељица да се састанемо једаред недељно од 3-6 сати по подне и то увек код друге... Скупљале смо се четвртком, долазиле смо са ручним радом а служиле смо се шољом каве и кифлом. Свака друга понуда била је забрањена а сваки пут метале смо свако по 20 потура у нашу благајну. Кад је која свечарица, прилагала је осим тога по круну. Кад је мушкарац, па ма и домаћин завирио у оно време у собу, узеле смо му круну и послале га напоље. У почетку нас је било 5. Временом је порастао број на 15. Целе године прикупљале смо наше мале прилоге, а пред Божић смо оденуле неко дете и обдарили по коју сироту старицу. А кад је дошла у питање наша школа, кад нам хтедоше да помађаре наставу, онда се наше мало друштво дигло на ноге, зашло је по целој вароши, писало на све стране Угарске, где има Српкиња и прикупило против тог предлога 30.000 потписа наших жена. Те смо потписе предале на бечкеречком збору г. др. Јовану Манојловићу, посланику уздинског среза и кад је он о том питању говорио на угарском сабору, метнуо је на председнички сто две дебеле повезане књиге са тих 30.000 женских потписа. На нашим поселима било је ћаскања - иако је оговарање било строго забрањено...

***Шта би смо могле учинити да овај наш круг проширимо?
И тада смо смислиле да створимо женску читаоницу”.***

Литература:

“Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас”, издање Добротворне Задруге Српкиња из Ирига, Сарајево 1913. стр. 15 и 35.

Часопис Жена, власнице Милице Томић, Нови Сад, /штампарије: Српска штампарија Др. Св. Милетића и Супек – Јовановић и Богданов у Новом Саду/ 1911-1914, 1918-1921. **Застава**, Нови Сад, од 23. септембра 1906. бр. 198, стр. 13-15. Властоје Д. Алексијевић, **Милица Јаше Томића**, *Дело* бр. 58-62, Београд 1940.

Софија Божић, **Милица Томић: стремљење ка модерном у: Србија у модернизацијским процесима (2)**, Институт за новију историју Србије, Београд, 1998. стр. 451-469.

Полексија Д. Димитријевић-Стошић, **Заборављена Милица Томић**, *Политика* Београд 8. јуни 1969.

Бојана Јелачина и Марија Јелачина, **Садржај часописа Жена 1911-1914** /дипломски рад студенткиња „Женских студија и истраживања“ у Новом Саду у оквиру пројекта „Знамените жене Новог Сада“ – у рукопису/.

Надежда Петровић (уред), **Библиографија књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији, Црној Гори до свршетка године 1935**, Удружење универзитетски образованих жена, Београд 1936, стр. 69, 116, 118.

Гордана Стојаковић, **Милица Томић у: Знамените жене Новог Сада И**, Футура публикације 2001, стр. 32, 46, 52, 132-134.

Гордана Стојаковић, **Прилог за историју женског покрета у Новом Саду**, у: *Билтен* Савезног министарства националних и етничких заједница, бр. 7, Београд 2002, стр. 27-28.

Гордана Стојаковић

МИЛИЦА ТОМИЋ **феминистичко наслеђе које траје**

Историја жена није новина, али јесте перспектива истраживања која уводи женско искуство у историјска истраживања. Недовољно познато поглавље историје борбе жена за сопствена права у Војводини и Србији, тек се последњих година исписује на основу аргумената боркиња за женска права сачуваних у текстовима које су писале или у личној преписци, што даје један нови, посве аутентични приказ времена у коме су живеље и радиље.

У корпусу новоистражених биографија наших преткиња, једна честица освојеног женског простора унутар савремене платформе женских слобода у Војводини припада Милицы Томић. Њено дело се мора сагледати у контексту покрета за еманципацију жена у Војводини који је од шездесетих година 19. века био саставни део културног и политичког покрета свих националних заједница у Угарској, чији је Војводина била саставни део. Седамдесетих година 19. века у Новом Саду се отварају више женске школе на српском и мађарском језику и формирају женска, претежно хуманитарна удружења у оквиру нација и конфесија. То је такође било време интензивне политичке активности Светозара Милетића, Миличиного оца и најзначајнијег српског политичара у Угарској. Она је стицајем драматичних околности са непуних двадесет година уместо на циришки Универзитет ступила на политичку сцену у време Милетићевог другог тамновања 1876-1879, водећи целокупну очеву кореспонденцију и објављујући прве политичке чланке у *Застави*.

Активистички рад Милице Томић у женским организацијама започео је у Добротворној задрузи Српкиња Новосаткиња 1881. године (Варађанин, 1904: 14). Њеним залагањем у Новом Саду се 1905. оснива *Посело Српкиња* које 1910. постаје Женска читаоница *Посестрима*.

Исте године у Прагу је одржана дуго припремана изложба женских рукотворина (платно, вез, ћилими) *Српска жена*, а зна се да је Милица Томић допринела да се изложба што боље организује. Савременице су је препознавши значај њеног рада у књизи *Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас* у издању Добротворне Задруге Српкиња из Ирига (Сарајево, 1913), уврстиле међу најзначајније жене тога доба.

Милица Томић је била једна од најагилнијих активисткиња у борби за опстанак Српских виших девојачких школа које су 1911. остале без финансијске потпоре Српског црквено-народног сабора (*Жена* бр. 6. 1911: 367-374). Са Јулком Илијић и чланицама Женске читаонице *Посестрима* писала је на све стране Угарске где има Српкиња да би против Апоњијевог закона или *помађаривања* школа прикупиле 30.000 женских потписа који су на угарском Сабору стављени на *председнички сто* (*Жена* бр. 1. 1911: 21) За историју феминизма у Војводини и Србији од великог значаја је сарадња Милице Томић, Савке Суботић и Розике Розе Швимер¹, лидерке феминистичког покрета у Угарској, која је у историји феминизма и мировног женског покрета запамћена као једна од најзначајнијих феминисткиња прве половине 20. века. Заједничке активности на плану борбе за женско право гласа које су Милица Томић, Савка Суботић и Розика Роза Швимер предузимале у Угарској у првој деценији

1 Розика Роза Швимер (Rosika Schwimmer) (1877 – 1948) је 1903. основала Угарско удружење запослених жена - Munkásnő Egyesülete, а 1904. Савет жена - Nőegyesületek Szövetsége у Угарској, 1904. Феминистичко удружење Угарске - Feministák Egyesülete. Основала је и уређивала часопис *Жена и друштво*- *A Nő és a Társadalom* који се од 1914. звао *Жена*- *A Nő*. Године 1913. Розика Швимер је са чланицама Феминистичког удружења Угарске у Будимпешти од 15-20.07.1913. организовала VII kongres Internacionalne alijanse за žensko pravo glasa (IWSA). Била је прва жена која је 1909. позвана да говори у Комитету за спољне послове Доњег дома британског парламента (British House of Commons Foreign Affairs Committee). Године 1915. на иницијативу водећих европских феминисткиња, међу којима је била и Роза Швимер, основан је Internacionalni ženski komitet за permanentni mir – International Committee of Women for Permanent Peace, после Internacionalnog kongresa žena – Internacional Women's Congress у Хагу са циљем да се заустави Први светски рат.

Наше више девојачке школе.

Милица Јаше Томића.

Нови Сад.

Наше женскиње у Митрополији Карловачкој задесио је велики удар, а тај удар, који је задесио женскиње — половицу народа нашега — задесио је и цео српски народ. Наш српски народни црквени сабор решио је већином гласова лане, па и ове године, да укине припомоћ нашим вишим девојачким школама.

Истина је, да се на сабору није чуо ни један глас, да нама више девојачке школе не требају, него је већина заузела то становиште, да наши народни црквени фондови немају за то новаца. Поред свега тога видимо, да сабор није укинуо ни једну другу установу, нити је игде закратио припомоћи, само су више девојачке школе пале на жртву рђавих материјалних прилика. А то сведочи да за више девојачке школе има најмање љубави и да без њих понајпре можемо бити. И баш нас то мора ожалостити.

Наше су више девојачке школе постале пре скоро 40 година уредбом о вишим девојачким школама. Кад се винемо у прошлост и испитамо, како су поникле наше више девојачке школе, морамо се згрозити кад видимо, колико смо од онога доба назадовали. Између некада и сада, врло је велика разлика на штету садашњости. Пре 40 година видимо полета великих мисли, а данас је полет малксао и нема мисли које би нашле пута да се иде напред и спречи пропадање. Историја наших виших девојачких школа веома је занимљива и служи на част и женскињу и мушкињу онога доба. Кад се наш српски народни црквени сабор састао

20. века, говори о повезаности војвођанских и главних европских феминистичких токова и сведочи да је наше феминистичко наслеђе аутентично искуство које нас повезује са Европом тога доба.

Часопис *Жена*

Прве деценије женског активизма у Војводини пратили су у континуитету, али су и утицали на активистичке токове, часописи намењени женама. За српску заједницу у Војводини тематски, а и према дистрибуцији, најзначајнији су били новосадски месечници *Женски свет* (1886-1914) и *Жена* (1911-1914 и 1918-1921). *Женски свет* је био гласило Добротворних задруга Српкиња. Уредништво је пуних 28 година, колико је часопис излазио, потписивао Аркадије Варађанин, директор новосадске Српске више девојачке школе. Месечник *Жена* је у периоду 1911-1914, имао поднаслов *месечни часопис за жене*. У периоду 1918-1921, је то био *часопис за поуку и забаву*. Свих осам година излажења часописа уредништво је потписивала Милица Томић. У првој години излажења *Жене* налазимо податке о томе да је било сарадница готово колико и сарадника: Јулка Јањићка (Београд), Јованка Вукелићка (Загреб), Јелена Димитријевићка (Београд), Зорка Симе Лазића (Нови Сад), Вукица Мите Алексијевића (Нови Сад), Даница Барковић (Ириг), Анка Петровић (Београд), Јованка Хрваћанин (Дубица), Анка Милана Ћосића (Нови Сад), Милица Јаше Томића (Нови Сад) и “Милан пл. Младеновић (Лаћарак), др Никола Ђурђевић (Београд), др Ђорђе Красојевић (Карловци), Јоца Јовановић (Нови Сад), др Стеван Иванић (Крагујевац), др Коста Хаци (Нови Сад), др Јован Манојловић (Суботица), др Славко Малетић (Вршац), Ђорђе Петровић (Нови Сад), Мита Ђорђевић (Нови Сад), Јован Удицки (Митровица), Бранко Ролер (Нови Сад), Коста Јорговић (Нови Сад), Јаша Томић (Нови Сад), Мита Клицин (Нови Сад) и Јаша Јањић (Београд).

Милица Томић је као уредница дала најзначајнији допринос на плану еманципације жена пишући о актуелним и корисним темама, које су имале задатак да обавесте, поуче и подстакну жене на различите активности о чему говоре наслови неких њених чланака: *Др. Корнелија Ракић, Женска читаоница, Како да се облачимо, Сестринска помоћ, Први плод женске читаонице, Једно необично дете, Наше девојачке школе, Школе за домаћице (1911), Једна загонетка, Жене напред, Српско друштво Црвеног крста, Из болнице у болницу, Жена у кујни (из предавања једног доц. универзитета, Шта треба имати на уму када купујемо тканине? (1912), Ситнице о јелу и кујни, које нису ситнице, Кажу ми шта једеш, па да ти кажем шта ће те снаћи (1913)...*

У месечнику су редовно објављивани текстови о женским скуповима у Европи, искуству жена у европским државама и САД у борби за право гласа, реформи брака, васпитању деце, хигијени, раду женских удружења и организација... Постоји континуитет чланака којима се заговара женско право гласа. Тако у чланку *Корист од женског права гласа у Америци* објављеног у броју од 1. јула 1914. између осталог, стоји . . . *Од кад су женскиње добиле право гласа, извојевале суда женскиње стоје под законском заштитом против завађача све до 18-те године, а до сада се та заштита протезала до 16-те године... да је наместо очеве право над дететом признато родитељско право и матере над дететом. Донет је закон који у великој мери присиљава оца да се брине за своје ванбрачно дете. Жене у Калифорнији нису створиле своју засебну странку... али је од тога доба постала народна напредна странка која је примила у свој програм и главне захтеве напредног женскиња... Од кад су матере добиле своја политичка права деца их јаче поштују и мушки у сабору и у општини много озбиљније признају њихове жеље. . . (Жена бр. 7.1914:437).*

У текстовима *Жене и њено изборно право у Угарској (Жена бр. 1. 1918: 48-49)* и *Изборно право жена у Хрватској и Славонији (Жена бр. 1. 1918: 49-50)* стоји да је недостатак женских права заслуга мушкиња, али да се са тим стањем не могу особито подичити јер је предлог Закона о избору посланика у Угарској

предвиђао да само око 200.000 жена добије право гласа, док је у Хрватској и Славонији то право ускраћено у самој дебати о женском изборном праву.

О томе (вероватно Милица Томић) пише: *У Угарској је изнесен предлог да . . . изборно право има свака женска глава, која је навршила 24 године, која је држављанка Угарске, уме читати и писати а осим тога и која је свршила 4 разреда грађанске школе са успехом, или која је остала удова у овом рату², иза мужа војника а од њега има најмање једно законито дете, или која је најмање 2 године чланица каквог друштва или удружења, која се бави науком, књижевношћу или уметношћу... (Жена бр. 1. 1918: 48)... Овај предлог је одбијен јер је против био 161 посланик Сабора, док је за било 65 гласова (Жена бр. 6. 1918:369). У Хрватској заступник Цезар Акачић изјавио је да ће и у Хрватској и жена бити изједначена у свим политичким и уставним правима са мушкарцем, јер се ни Хрватска неће моћи да опре новом демократском духу времена . . . (Жена бр. 1. 1918: 49).*

Часопис *Жена* је континуирано доносио текстове о образовању жена у Новом Саду, броју жена на европским универзитетима, али и вести о девојкама које су дипломирале на неком европском свеучилишту. Међу најзначајније текстове о дOMETИМА женског образовања код Срба, убрајамо текстове о првој новосадској лекарки Корнелији Ракић (Жена бр. 1. 1911: 1), књижевници и песникињи Јелени Димитријевић (Жена бр. 5. 1911: 1) и београдској архитекткињи Јелисавети Начић (Жена бр. 7. 1911: 392).

2 Мисли се на Први светски рат (1914-1918).

У тексту о Јелисавети Начић дознајемо да је... од београдског општинског одбора 1903. изабрана за општинског архитекту ... и да у њене радове спадају уређење доњег Калемегдана... две велике школске зграде, раднички станови и болница за туберкулозне у Београду... (Жена бр. 7. 1911: 392)

На вест да су српске више девојачке школе остале без финансијске помоћи Српског црквено-народног сабора, Милица Томић је објавила текст *Наше више девојачке школе* (Жена бр. 6. 1911: 367-374) у коме даје историју борбе за више образовање женске деце и поставља својеврсну дијагнозу стања у српској заједници у Војводини почетком 20. века.

У уводу она подсећа читатељке и читатеље да је 1870. Српски црквено-народни сабор добио молбу девет Српкиња из Новог Сада да се оснују више девојачке школе, а у наставку доноси текст молбе где стоји и ово: ... *Будите дакле, браћо Срби, праведни и спрема нас, својих сестара, у којих је руку и ваша судбина. Ако се још нисмо попели на тај ступањ људског савршенства, до којег сте ви доспели, а ви нам помозите, да му се колико толико приближимо. Кад нам налажете дужности, а ви нам поделите и право. Не желимо ни ми постидне бити пред својим народом...* Молбу су потписале: Софија Пасковић, Јустина Кода, Анка Милетић, Јелена В. Јовановић, Александра Маринковић и Савка Суботић. (Жена бр. 6. 1911: 368-369).

У Војводини су на темељима општег, националног полета основане више девојачке школе, прво у Новом Саду и Панчеву (1874), а затим и у Сомбору (1875). Девојкама је омогућено да се уписују у (до тада само мушке) учитељске школе. Милица Томић у тексту подсећа на времена у којима су тежње за националним просперитетом обухватиле идеју о потреби да се у тај план укључе и жене, те забринито коментарише промену односа према женским правима у српској заједници у Војводини:

Српска виша девојачка школа у опасности.

Једна тужна ствар. Да је исприповедамо.

Прве новосадске госпође и прва новосадска црквена општина под Стеваном Брановачким на уста Дра Светозара Милетића тражила је од народно-црквеног сабора у Карловцима 1870. године, да се створи школа за више образовање Српкиња. И сабор је створио Српску вишу девојачку школу новосадску.

А последњи народно-црквени сабори и последњи саборски одбори, управе фондова и школски савети с једне стране, а с друге црквена општина новосадска и њен данашњи управни одбор, у препирању, ко да је издржава одрекли су је се. Затим су отишли министру, грофу Апоњију, што досад није био ред, да он реши, ко има право. И он је решио. Решио је, да је они, који су је створили и који су је издржавали, могу сад и сахранити. И још је додао, да му само јаве, кад буду с погребом готови.

Министар није хтео једну српску школу да сахрани. Тај посао оставио је Србима.

Не кривимо никога појединце и не тражимо, ко су кривци у овом делу, али ће време показати, ко је спремао тешке клинове, да их укуца у самртни одар ове више женске школе.

Сад је време спасавања.

Тешко је тачно одредити, ко је управо издржавалац њен. То данас и засад није главно. Ни министар не каже, ко је дужан ову школу издржавати.

Школа је постала на основу уредбе народно-црквеног сабора од 1872. године, која има свега 16 кратких и неодређених параграфа. Ни сабор ни његови органи нису тачно изrekli, ко има и за које време створити фонд за њено издржавање. Досад су је издржавали и народни фондови и црквена општина и родољубиви прилози.

... Наше су више девојачке школе постале пре скоро 40 година уредбом о вишим девојачким школама. Кад се винемо у прошлост и испитамо, како су поникле наше више девојачке школе, морамо се згрозити кад видимо, колико смо од онога доба назадовали. Између некада и сада, врло је велика разлика на штету садашњости. Пре 40 година видимо полета великих мисли, а данас је полет малаксао и нема мисли које би нашле пута да се иде напред и спречи пропадање...

(Жена бр. 6. 1911: 367).

Милица Томић је прва жена која је указала на недостојан положај српских жена, њихову преоптерећеност и немогућност да се посвете потомству, ослањајући се на податке о смртности деце до седам година са почетка овог века, која је од свих народа у Угарској била највећа код Срба. Писала је и о осталим појавама заосталости српске породице: празноверју, нехигијени, страху од лекара... Тако се у тексту *Погибија иза фронта* у коме се даје број смртних случајева деце у Угарској, Хрватској и Славонији за 1912, 1916. и 1917. каже да је најгоре у оним жупанијама у којима има највише Срба, а у Хрватској и Славонији најгоре стоји сремска жупанија (Жена бр. 1. 1918: 50-51).

У књизи *Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас*, издању Добротворне Задруге Српкиња из Ирига, о часопису је написано: *Месечни часопис Жена врши своју културну мисију на опште допадање. Одзив је до сада задовољавајући, те ако тај часопис наше женскиње својски и на даље пригрле, биће му опстанак осигуран и моћи ће да у своје коло узме све српске књижевнице...* (Сарајево, 1913: 15).

Судећи према чланку *Опроштајна реч Жене* – *Поштовани претплатници Жене* Милица Томић је последње четири године излажења часописа била суочена са великим проблемима. Многи претплатници/претплатнице нису отказали/ле часопис, али нису ни плаћали/ле, тако да је *Жена* штампана на вересију. Милица Томић је упорно истрајавала у намери да издаје часопис који ће бити савремен, модеран и без крајности, али како сама каже *убила га је вересија* и дуг који је нарастао на 106.000 круна.

Опроштајна реч „Жене“

Поштоване претплатнице-ци „Жене“.

„Жена са данашњим 9. и 10, бројем навршује 8. годину свога излажења и уједно престаје излазити.

„Жена“ се бавила свима питањима, која се односе на живот жене и на позив њезин. Расправљала је у исцрпним чланцима, а и у омањим па и ситним белешкама, све што може да користи жени у друштву, у кући, у кујни. при васпитању деце, неговању здравља, а није изостала ни забава.

„Жена“ имала је поглавито на уму нашу српску кућу и наше српске друштвене прилике, али се трудила, да упозна своју публику и са напретком жена других народа.

„Жена“ била је савремена, модерна и казала оно што треба казати али она није падала у крајност. нит је бацила све обзире на страну.

За ове четир последње године биле су необично тешке прилике за „Жену“. Али је наша савест мирна, јер смо дали све што смо год могли.

Било је доста тешкоћа али ми смо се ипак надали да ће се часопис „Жена“ моћи одржати. Међутим „Жена“ не може даље убила је вересија.

Опомињали смо и опомињали дужнике и заостале претплатнике. Који су нам лист вратили или одказали, онима смо разуме се лист одмах обуставили. и тиме се наравно број претплатника смањивао. Али они који не одказаше и не вратише лист, те смо тек смели сматрати за претплатнике и даље смо им лист шиљали. Међутим се десило то, да дужници нису сви дуг послали а тако исто већина претплатника неуредно лист плаћала.

Нама остадоше многи дужни а ми опет услед тога натоварисмо огроман дуг на наша плећа.

Мислила сам шта да радим. Да у половини године престанем са листом ускратили би онима који

Позив Милице Томић претплатницима / претплатницама подржале су чланице *Посестриме* позивајући да се дугови измире јер није право да због немара публике тај терет дуга прими на своја леђа гђа Томићка (Жена бр. 9. и 10. 1921: 451-458). На крају овог апела, који је означио крај излагања часописа, дат је списак свих сарадница и сарадника којима се уредница Милица Томић на тај начин захвалила за подршку коју су јој пружили у заједничком подухвату еманципације жена.

Женска читаоница *Посестрима*

Српска читаоница у Новом Саду је 1905. дозволила чланство и женама и тако постала прва институција код Срба северно од Саве и Дунава која је изједначила права и обавезе мушкараца и жена, чланова Читаонице. Ипак, Новосађанке окупљене око Милице Томић основале су посебну, женску читаоницу. Разлоге за оснивање Женске читаонице *Посестрима* (1910) као и циљеве новооснованог друштва објаснила је Милица Томић:

...Пре 7 година дана договорисмо се неколико пријатељица да се састанемо једаред недељно од 3-6 сати по подне и то увек код друге... Скупљале смо се четвртком, долазиле смо са ручним радом а служиле смо се шољом каве и кифлом. Свака друга понуда била је забрањена а сваки пут метале смо свако по 20 потура у нашу благајну. Кад је која свечарица, прилагала је осим тога по круну. Кад је мушкарац, па ма и домаћин завирио у оно време у собу, узеле смо му круну и послале га напоље. У почетку нас је било 5. Временом је порастао број на 15. Целе године прикупљале смо наше мале прилоге, а пред Божић смо оденуле неко дете и обдариле по коју сироту старицу. А кад је дошла у питање наша школа, кад нам хтедоше да помаћаре наставу, онда се наше мало друштво дигло на ноге, зашло је по целој вароши, писало на све стране Угарске, где има Српкиња и

прикупило против тог предлога 30.000 потписа наших жена. Те смо потписе предале на бечкеречком збору г. др. Јовану Манојловићу, посланику уздинског среза и кад је он о том питању говорио на угарском сабору, метнуо је на председнички сто две дебеле повезане књиге са тих 30.000 женских потписа. На нашим поселима било је ћаскања - иако је оговарање било строго забрањено... Шта би смо могле учинити да овај наш круг проширимо? И тада смо смислиле да створимо женску читаоницу. Било нам је свима јасно већ на самом почетку, да та наша читаоница нити може, нити треба да буде налик на мушке читаонице. И било нам је јасно и то, да ће бити довољно, да се састајемо недељно једанпут и проведемо у заједници неколико сати. Биле смо сложне и у томе, да тај дан треба да је недеља, и то недеља по подне, јер смо хтеле да у то друштво обухватимо наше најсиромашније слојеве. Водиле смо рачуна и о томе, да у тој нашој читаоници треба да буде читање на глас, јер много наше старије женскиње не зна читати, или бар не онако како би имало праве користи од читања. (Жена бр. 1. 1911: 20-21).

Женска читаоница *Посестрима* је основана са циљем да се створи средиште које ће окупити Новосађанке ради личног образовања и друштвено корисног делања. Убрзо се око новооснованог средишта окупило око 200 чланица које су успеле да формирају библиотеку и оснују школу за чланице које нису знале да читају и пишу. Прва учитељица је била Даница Томић. Прва председница *Посестрима* је била Љубица Јерковић (Жена бр. 3. 1911: 138).

Током зимских месеци у време поста у селима око Новог Сада чланице *Посестрима* организовале су *Женска села* чији су програми били састављени од озбиљног предавања, читања, песме или свирке (Жена бр. 1. 1911: 24). Милица Томић је сматрала да је образовање ратарки и жена из занатлијских породица важан, дугорочни задатак који треба да буде циљ свих женских организација. Посматрајући активистички рад Милице Томић међу женама на селу и сиромашним женама у градовима, можемо констатовати да је њен ангажман сасвим различит од рада највећег броја женских грађанских организација које су

чинице новосадске госпође. За разлику од помоћи за сиромашне, које су многе ратарке у *Посестрими* виделе као милостињу, Милица Томић је направила искорак ка заједништву жена различитих класа српског друштва у Војводини. Тако је поникла идеја Милице Томић о оснивању Добротворног друштва женске читаонице *Посестрима* чији је циљ био помоћ болесним и оснивање фонда за сахрањивање сиромашних чланица. Разлика у односу на друга хуманитарна удружења је у томе што су све чланице требале да уплаћују одређену суму у заједнички фонд. Тиме се свима без разлике на класу и образовање омогућавао равноправан статус и активно учешће у заједничком циљу – еманципација жена и сестринство.

Женска читаоница *Посестрима* престала је са радом 1914. године јер је *угарска влада узела новац друштву и укинула га* (*Жена* бр. 10. 1919: 619). После 1918. *Посестрима* је обновила рад а 1919. је имала 300 чланица које су помагале сваку добротворну и културну ствар (*Жена* бр 10. 1919: 619). Удружење је било у саставу Народног женског савеза Краљевине СХС.

Женска читаоница „Посестрима“ у Новом Саду.

Борба за женско право гласа

У Угарској су се за женско право гласа залагали: социјалдемократска странка и неки посланици мађарске независне странке као што су Јулије Јуст и гроф Арвед Телеки (*Жена* бр. 5. 1911: 317). Међу српским странкама у Угарској за женско право гласа залагала се Српска народна радикална странка. Жене су дале допринос тој борби а међу њима се истицала феминисткиња из Будимпеште, оснивачица и председница Феминистичког удружења Угарске *Feministák Egyesülete*, Розика Роза Швимер. У чланку *Женскиње и право гласа у Угарској* сазнајемо о активностима Розике Розе Швимер за женско право гласа.

17. априла ове године био је у Араду значајан збор за опште тајно гласање. На тај су збор дошле из Будимпеште Роза Швимер и Адела Шпади. Прва је представница мађарских феминиста. У Араду их је дочекао мали број жена које се одушевљавају за опште тајно гласање. Уиле су у варош са великом поворком чланова мађарске независне странке и социјалнодемократске странке, која је дочекала Јуста. Пред собом су носиле заставу, на којој је писало: *Изборно право женскињу!* Роза Швимер и њена другарица које су стигле из Будимпеште, биле су на банкету, али су седеле за засебним столом. После подне на збору покушала је Роза Швимер да говори. Но бадава се пријављивала за реч, председник се изговарао да није пријављена. Њена другарица је гласно викала: *Где вам је слобода говора?* На збору има свако право да говори. Кад је председник дао реч румунском посланику Поп-Чичи, који такође није пријављен, Роза Швимер је покушала насилно да се прогура на трибину, али су је жандари у томе спречили. Међутим су неки викали: *Варјачу у руке! Идите у кујну!* Обе женскиње задовољши се напослетку тиме што су делиле цедуље на којима је било наштампано што шта из ранијег говора Јулија Јуста, а што говори у прилог томе да и женскињу треба дати право гласа (*Жена* бр. 5. 1911: 317).

Ауторка чланка повезује активизам Розике Розе Швимер са приликама у српској заједници тога доба, тражећи да женама,

пored обавеза које су им наметнуте кроз плаћање пореза за цркве и школе, буду омогућена и права да бирају и буду изабране у *црквене скупштине* (*Жена* бр. 5 1911: 317-318). У чланку *О изборном праву женскиња* (*Жена* бр. 7. 1912: 347-352) сазнајемо како је деловање Розике Швимер било прихваћено у новосадској и будимпештанској средини. Још важније је преношење основних ставова које је она износила као говорница на зборовима или још чешће путем летака. Њихова садржина објављена је у часопису *Жена*:

Грађани! Ви се борите за опште и једнако право гласа, хоћете да створите народни парламенти да срушите владајућу класу. Је ли то истинско опште право гласа, које се односи на све мушкарце, а све жене искључује? Је ли то истинско право гласа које даје свима мушкарцима право а за све жене прописује неправност? Зар би то био истински народни сабор где је одузето право већини народа, женама? Зар би истински престала влада појединих сталежа, кад би место те владе створили читаву владу мушкараца над свим женама?

Розика Роза Швимер

Грађани! Ви стварате одједанпут општу дужност плаћања порезе како за мушке тако и за женске. Ви приморавате једним законом и мушке и женске да се законским одредбама покоравају. Па кад ви једним законом мерите и мушкима и женским – често женскињама и дупло, онда треба једним законом дати бирачко право и мушкима и женским. Грађани! Ако увиђате, да оно није опште бирачко право, које то право даје само једном сталежу, само једној вероисповести или само једној народности, онда морате увидети да и то није опште право, које укључује читав један пол. У Угарској има 4 милиона жена које заслужују свој хлебаци. Има жена; лечника, учитељица, апотекарки, чиновника, има уметница, списатељки, земљорадница, обртница, које издржавају

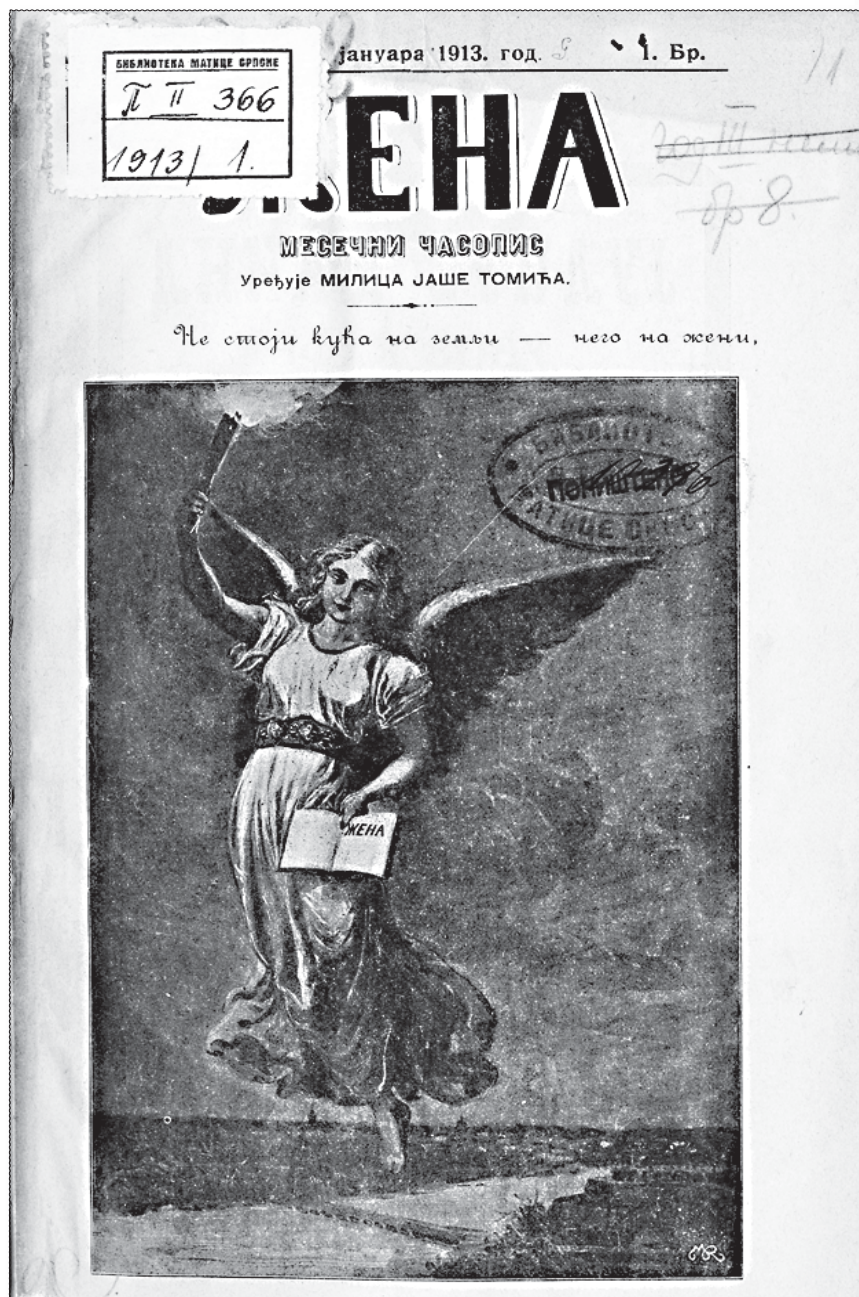
својим радом себе и породицу. У име тих жена у име матера и домаћица ми се ограђујемо против такве изборне реформе која искључује и даље жену из уставног живота и тражимо истинско опште и једнако право гласања, које се распростире и на жене. Удружење феминиста.

(Жена бр. 7 1912: 352)

Розика Швимер и Милица Томић засигурно су сарађивале на плану борбе за женско право гласа. О томе говори чланак (вероватно Милице Томић) о *VII kongresu Internacionalne alijanse za žensko pravo glasa (IWSA)* и Будимпешти од 15. до 20. 07. 1913. У тексту се опширно говори о раду IWSA, садржају рада Конгреса, значајним личностима које подржавају женско право гласа, било да се ради о феминисткињама или о јавним личностима које дају подршку том напору. За овај рад је најзначајније писмо - позив које је Роза упутила Милици Томић а преко ње и свим Српкињама у Новом Саду:

...Уредник часописа **Жене**, Милица Јаше Томића, добила је од гђе Розике Швимер овако писмо: Како се приближује дан, кад ће се одржати наш конгрес, то нам је много стало до тога, да у наше коло прикупимо све оно женскиње, које се за женски покрет интересују. Нарочито нам је до тога стало да и женскиње осталих народности Угарске поздравимо као учеснике нашег конгреса. Јер ми, које смо организоване на основу међународности, тражимо пријатељску заједницу са разним народностима целе државе у раду за опште интересе.

Врло би вам били захвални, кад би се потрудили, да заинтересујете што више чланова из Новог Сада за наш конгрес. Ми полажемо на то да што више Српкиња можемо поздравити као учеснице нашег конгреса. Ми уверавамо наше сестре Српкиње, да ћемо их свесрдно и пуно пажње примити, нека се само у што већем броју нашем конгресу придруже. У нади да ћемо и Вас, поштована госпођо, овде поздравити, пријатељски Вас поздравља Розика Швимер.

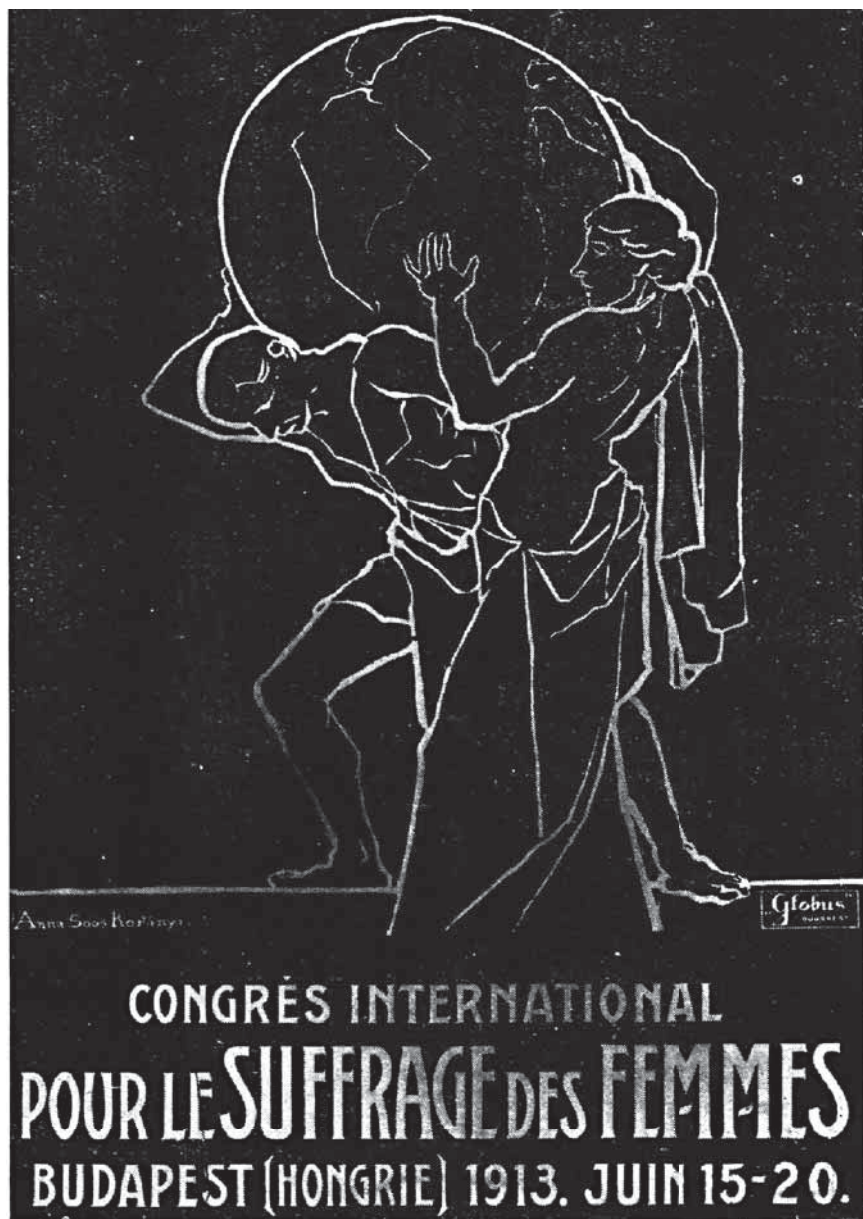
Ово је лепа пажња и усрдан позив наших сестара мађарске народности и ми треба да се заиста сестрински одазовемо и у што већем броју одемо на тај конгрес, јер су то поборнице женског права гласа, те с њима заједно треба да и ми наш глас подигнемо у борбу за то право, које ће нам, ако га извојујемо, донети богатог плода на свима пољима: друштвеном и културном... (Жена бр. 4. 1913: 240-245)

Из објављеног дела писма (сигурно недостаје почетак) јасно је да је Розика Роза Швимер била упозната са радом и утицајем који је Милица Томић имала на српске женске организације у Војводини и шире. Зато је позив врло јасан у погледу циљева Конгреса. Писмо садржи и искрену дозу топлине па не изненађује исти такав коментар који после писма следи.

По завршетку Првог светског рата, 12. новембра 1918. од представника 211 општина изабрана је *Народна Скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Бачкој, Банату и Барањи* коју је чинило 757 посланика, а међу њима и шест посланица. Представници народа су бирани тако што је на сваких 1000 становника биран по један посланик / посланица. Право гласа имали су мушкарци и жене изнад 20 година. Међу посланицама биле су изабране: Милица Томић из Новог Сада, Мара К. Јовановић из Панчева, Катица Рајичић, Олга Станковић, Анастасија Манојловић и Мара Малагурски све из Суботице (*Жена бр. 10. 1918:625*). Одлуком Народне Скупштине Бачка, Банат и Барања прикључиле су се Краљевини Србији.

Милица Томић је у *претконференцији* предложила да жене буду укључене равноправно са мушкарцима у рад одбора за *исхрану, друштвене реформе* и да се нова власт постара да рад обнове у рату расформирана и забрањена женска друштва (*Жена бр. 10. 1918: 625*).

У новој држави, Краљевини СХС, женска права су потиснута на маргину друштвених токова. На Скупштини Народног женског савета Краљевине СХС, одржаног крајем септембра и почетком октобра 1919. делегаткиње су разговарале о: недостојном положају жена које као професорке, апотекарке, лекарке, инжињерке ... зарађују мање од својих колега за исти рад, о лишавању правне способности удате жене а према српском

*Седми конгрес Интернационалне алијансе за женско право гласа,
Будимпешта 1913.*

Грађанском закону, о праву на наслеђивање које према српском Грађанском закону жене ставља у подређен положај у односу на мушке наследнике (*Жена* бр. 9. 1919:520-527)... Женске организације у новој држави изнова су започеле борбу за лична, породична и политичка права жена. Али то више није била борба Милице Томић. После смрти супруга, Јаше Томића, 1922. године, повукла се из јавног живота. Умрла је у Београду у 85. години. Полексија Д. Димитријевић - Стошић забележила је тренутак њеног испраћаја до коначног одредишта: *Умрла је тихо и скоро заборављена у Београду 28.(?) новембра 1944. На последњем путу велику жену пратила је мала поворка рођака и пријатеља. Један непознати говорник одржао је кратак, али непосредан и топао говор (Политика 8. јун 1969: 22).* На кућама у којима је живела у Новом Саду нема о томе записа.

Током последња два века као мрље у нашем историјском памћењу опстају многе неправде учињене женском креативном и политичком бићу, посебно у делу који се односи на борбу за женска права. Поновним откривањем часописа *Жена* реконструисаћемо део те борбе и одужићемо дуг према нашој културној историји. У том контексту у делу Милице Томић данас откривамо елементе савремености које препознајемо као недостатак савременог, ангажованог феминистичког часописа, какав је на почетку 20. века била *Жена*.

Милица Томић

Литература:

Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас, издање Добротворне Задруге Српкиња из Ирига, Сарајево 1913. стр. 15 и 35.

Властоје Д. Алексијевић, Милица Јаше Томића, Дело бр. 58-62, Београд 1940.

Софија Божић, Милица Томић: стремљење ка модерном у: Србија у модернизацијским процесима (2), Институт за новију историју Србије, Београд, 1998. стр 451-469.

Полексија Д. Димитријевић-Стошић, Заборављена Милица Томић, Политика Београд 8. јуни 1969.

Бојана Јелачина и Марија Јелачина, Садржај часописа Жена 1911-1914 /дипломски рад студенткиња Женских студија и истраживања у Новом Саду у оквиру пројекта Знамените жене Новог Сада – у рукопису.

Надежда Петровић (уред), Библиографија књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији, Црној Гори до свршетка године 1935, Удружење универзитетски образованих жена, Београд 1936, стр. 69, 116, 118.

Гордана Стојаковић, Милица Томић у: Знамените жене Новог Сада I, Футура публикације 2001, стр 32, 46, 52, 132-134.

Гордана Стојаковић, Прилог за историју женског покрета у Новом Саду, у: Билтен Савезног министарства националних и етничких заједница, бр.7, Београд 2002, стр. 27-28.

Часопис Жена, власнице Милице Томић, Нови Сад, /штампарије: Српска штампарија Др. Св. Милетића и Супек

Јовановић и Богданов у Новом Саду, 1911-1914, 1918-1921.

Застава, Нови Сад, од 23. септембра 1906. бр. 198, стр. 13-15.

Мирјана Менковић

Кратак осврт на положај српске жене крајем деветнаестог и на почетку двадесетог века виђен кроз часописе *ДОМАЋИЦА* и *ЖЕНА*

Два женска часописа, *Домаћица* и *Жена*, представљају незаобилазан извор за анализу токова еманципације жена у Србији од последњих деценија 19. века до половине 20. века. Еманципација жена је имала у Србији и у Војводини, тада делу Аустроугарске монархије, другачије токове и појавне облике од еманципације жена у Западној Европи, али није била ништа мање динамична и незаустављива, нити се морала сукобљавати с битно различитим проблемима.

Ослобађање жене од традиционалне слике домаћице, супруге и мајке на Западу се огледало, с једне стране, у промени начина одевања, а с друге, у новим друштвеним улогама које су жене постепено освајале. Начин одевања је све мање истицао жену као живу рекламу статуса који њен супруг заузима у друштву, а све више бивао одраз њених сопствених активности, жеља, потреба и сопственог поимања саме себе. Самосвест коју су жене постепено стицале довела је до тога да се начин одевања драматично промени после Првог светског рата. Појављује се савремена жена која мушкарца гледа у очи са свешћу о свом једнаком људском потенцијалу и слободи која им припада.

Од ослобођења од турске власти Кнежевина и потом Краљевина Србија је крупним корацима грабила да достигне своје, углавном западноевропске узор, али се векови успореног развоја нису могли брзо надокнадити. Грађанска класа је била у повоју, чинила је тек око 13 процената становништва, није била ни финансијски јака, ни раслојена, тако да се друштвена елита састојала од личности које су истовремено чиниле интелектуални, политички и друштвени естаблишмент. Таква елита је јако одударала од друштва из кога је поникла и није имала снаге да мења систем вредности, начин мишљења и понашања нити да у потребном обиму ствара предуслове за даље промене. Српско

грађанско друштво у Аустроугарској монархији суочавало се са сличним проблемима. Укидање Војне крајине је значило и могућност и неминовност преузимања нових професија и друштвених улога, а формално припадање западном културном кругу није подразумевало исти степен, ни исте манифестације те еманципације. Доступност женске штампе је била једнака, са обе стране Саве и Дунава су жене могле да листају *Wiener Mode, Chic Parisien* или чувену *Butterick* едицију,¹ али су предложени културни, естетски и друштвени узор били недостижни за просечно српско градско становништво, а добрим делом и непримерено ситуацији у којој се оно налазило.

Један од показатеља еманципације жена је било оснивање женских друштава, од којих је најстарије Женско друштво из Београда, касније Београдско женско друштво, основано 1875. године. До 1906. године женска друштва основала су Српски народни женски савез ради координирања хуманитарног, феминистичког и културног рада.

Захтевано је легализовање права жена на рад, уједначавање плата и услова рада у оквиру професије, измене породичног права, нарочито закона о наслеђивању за жене из градских средина и подизање образовног нивоа жена у Србији, нарочито нижих слојева. Савез је 1912. године приступио Међународном женском савезу.

По јавно упућеним захтевима, организације жена у Србији нису заостајале за европским. Већ 1879. године је Београдско женско друштво покренуло месечник *Домаћица*, који је штампан у Задрузи штампарских радника, са паузом током Првог светског рата, све до 1941. године. Уређивали су га мушкарци, јер тадашњи закони нису предвиђали да би се тим послом могле бавити жене. Имајући то у виду, није чудно што је *Домаћица* била релативно конзервативна – интервенције су се кретале у оквиру улоге жене као супруге, мајке и домаћице, те положаја сведеног на породицу, кућу, помоћ нејакима и немоћнима.

Иако су теме које бисмо данас оценили као суштинске за односе између полова избежаване, многи прилози могли су да

¹ Прошић-Дворнић 1984/1985: 65–67.

Белешке из домазлука.

Прање рукавица од данске коже (Dänische Handschuhe). Рукавице се потопе у мекој води и оставе неколико сати у њој. После се перу у млакој сапуници донде, док не буду сасвим чисте. Не сму се цедити већ се метну у шпиритус, у један суд који се може затворити, и држе 24 сата у њему. Онда се у хладу оставе да се суше.

Везови са златом чисте се на овај начин. Фино истучене стипсе поспе се по златном везу и онда истрљамо са финим фланелом.

Враћа кад шкрите при отварању. Треба оно место са врхом од оловке мало трти. Графит је као што се зна, добро сретство за мазање.

Калајисано посуђе, остаје на дну, које долази на ватру увек као ново, ако га од првог дана употребе, сваки пут пре но што га на ватру метемо, помажемо малом четкицом са густо измуњеним пепелом од дрва у мало воде. Тај мали труд сачува судове и лакше се перу.

*

Свињећи бут у сосу од капре. Узме се леп свињећи бут, посоли се и обибери. У шерпењу се мете пола вина, пола воде, 2—3 кашике винска сирћета, једна главица исечена црна лука, мало лимунове коре. У ту течност спусти се месо и скува. Кад је већ добро мекано, извади се месо напоље, чорба се оцеди, у чорбу мете 2—3 кашике капре, 2 деци скорупа у који умутимо најпре мало брашна, и у ту чорбу спустимо опет месо да мало проври. Уз то долазе макароне, пиринач, или нови печени кромпири.

Журски куглоф. (Врло добар, брзо се готови не мора да ускисне.) 14 дека шећера, 14 дека масла умути се са 4 јајета, 5 кашика млека, напоследку дода се 28 дека брашна и један прашак тако званог Backpulver-a. (Може се добити у свакој апотеци, дрогерији, па и шећерајској радњи.) Све се то промеша и мете у модлу за куглоф и одмах меће у рерн да се пече.

Колачи са воћем. Од 7 дека масла, 10 дека брашна и 4 дека шећера умеси се тесто и развије. Онда се мете на помазану и брашном посуту тепсију да буде са пола прста дебело и пече у рерну. Док се то пече, умути се 7 дека ситна шећера са 3 жуманцета, 3 беланца тврде пене и

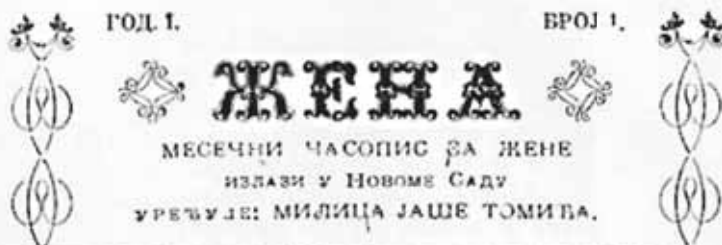
представљају доследне преводе чланака, упутстава и савета из европске, првенствено немачке и француске публицистике те врсте.² Таква конзервативност је одражавала амбивалентан однос мушког дела становништва у Србији према женском питању. Мушкарци вишег образовања, најчешће стеченог у иностранству, су у државним институцијама подржавали изједначавање права жена, а у приватним контактима стереотипе о женским вредностима и разликама између полова. И међу самим женама се, рецимо, сматрало да су хуманитарни рад и друштвени ангажман чланица женских друштава у међусобној колизији, те су жене професионалци појединачно водиле битку за промену свог положаја, или евентуално за промену правног положаја своје струке. Покретањем питања свог запошљавања у државној служби високо образоване жене у Србији на почетку 20. века су отвориле јавну дискусију о односу између полова у српском друштву.

Прекретницу представља покретање часописа *Жена*, који је по први пут уређивала жена, и то Милица, супруга Јаше Томића и кћи Анке и др Светозара Милетића. Школована у Новом Саду, Пешти и Бечу и удата од 1885. године за радикалског првака Јашу Томића, била је једна од оснивача женске читаонице *Посестрима* у Новом Саду и једна од ретких жена која је учествовала у раду Велике народне скупштине у Новом Саду новембра 1918. године када је одлучено да се Војводина присаједини Србији³. Иако је часопис излазио само десет година, од 1911 – 1921, и то са паузом током ратних година, концепција овог новосадског месечника штампаног у Српској штампарији др Светозара Милетића заснивала се на идеји да се за еманципацију жена има учинити исто, што и за еманципацију читавог друштва.

Жена и њени сарадници, аутори оба пола из Београда, Загреба, Новог Сада, Ирига, Дубице, Лађарка, Брода, Карловца, Крагујевца, Суботице, Вршца, Митровице, писали су афирмативно о високообразованим женама и захтевали

2 Прошић-Дворнић 1985: 53.

3 Božić, S. (1998). Milica Tomić: stremljenje ka modernom. Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. 2: 451–469.

Издази 1. сваког месеца. — Претплата за Угарску, Аустрију, Босну и Херцеговину, годишње 8 К.; па три месеца 2 К. За све друге државе 10 динара годишње. — Цене огласа на 1., 3., 4., страни насловног листа 4 К. Осмина стране у самоме листу 2 К. 50 пот. — Рукописи шаљу се уредишћу, претплата администрацији «Жене», Нови Сад (Ujvidek.)

Шта је жена?

Како ми, како, како да те зовем?
Како ми, како име да ти дам?!

Змај

Питао сам дете мало:

Шта је жена? Знати ли касти?

А дете се насмејало,

Пуно миља, среће, сласти.

Не размишља ни тренутка;

Не стаје га мукe, зноја,

Бра к'о муња одговара:

Жена — то је мајка моја.

Питао сам момка млада:

Шта је жена? Реци, збори?

А н њему у очима,

Неки чудан пламен гори.

И он дуго не разбира,

И он брзо као стрела,

Декламујућ' одговара:

Жена — то је ружа бела!

Жена то је зора рујна,

Жена то је чедo бајно,

Жена то је ватра бујна!

Жена то је сунце сјајно!

Жена то је лахор маја!

Жена то је звезда чиста!

Жена то је парче раја,

квалитетније, савременије и темељније образовање за све жене. Позитивни примери су биле др Корнелија Ракић, „прва Српкиња из Угарске која је свршила медицинску науку“, Јелена Димитријевић, списатељица, Цаја Начићева, архитекта... За разлику од тридесетих година је *Домаћице, у Жени* је јасно сагледан профил модерне, образоване, самосвесне српске жене двадесетог века спремне да се бори за своје место у културним, привредним и политичким организацијама. Притом, феминистичке тенденције нису никако биле у колизији са хуманитарним радом женских организација. Напротив, оснивање фондова за помоћ сирочади и за унапређење просвете и културе народа истицано је као саставни део личности савремене еманциповане жене. У листу се нашло места и за позитиван коментар о остваривању зараде жена и за низ савета о моди, васпитавању деце, мушко-женским односима.

Модни савети су давани у веома толерантном духу, представљани су екстравагантни новитети, као што је „сукња са ногавицама“ (*gupe cullote*), без инсистирања на њиховом усвајању, а у усвајању ширих модних трендова узимани су у обзир пре свега практична примењивост, погодност за здравље и хигијену и прилагодљивост тренда личном и укусу средине. У васпитању деце лист је саветовао више нежности и пажње, бригу о избору игара и играчака, неговање посебних талената. Посебним текстовима је скренута пажња на то, „како обавестити децу о полним питањима“, препоручене су књиге Макса Окер-Блома, са предговором М. Јовановића-Батута и препоруком Просветног савета.

Серијом текстова о предбрачном искуству и брачним односима *Жена* је искорачила у модеран европски свет. Поред текстова о избору супружника, о полној хигијени у браку, о реформи брака и о проблемима развода, карактеристична је серија текстова *О браку* – јер у том питању живимо у мраку објављивана током целе 1911. године и почетком 1912. и текст под насловом *Сексуална диететика*⁴ од доктора Стевана Иванића из Крагујевца. Критикујући постојеће стање, да „[. . .]

4 у броју 2 из 1912. године

Како да се облачимо?

Милица Јаше Томића.

Неви Сад

И до сад су се женске већином облачиле онако, како је било шкољљиво по њихово адраре. Али данас се већ тако облаче, да је то постало опасно по јавну сигурност оних, који долазе у близину њихову. Мислим оне дугачке игле, управ оне развјене, којима придевају своје пашуре за косу. У скоро свима европским престоницама догодиле се несреће. Једном је такав један развјан избио ско. И публика гласно тражи, да се уменша власт, јер никако не треба да буде дозвољено, да неко доводи у опасност туђу сигурност. У будимпештанском варошком представништву била је о том интерпелација. Велики капетан сазвао је стручну анкету, и решено је, да се уз претњу глобе, забрани носити тако дугачке игле.

У онај мах, кад ми, женскиње, тражимо изборно право, могле би заиста да покажемо и у ношњи напредак. Изгледа чудновато, да многи људи, који иначе у многим стварима тиранишу женскиње, у овим питањима стоје сасвим немоћни. Ову сам ствар споменула у уводу, да покажем, докле смо дошле са наптим облачењем. А главан ми је смер, да говорим о питању: Како треба да се облачимо?...

Ово питање није тако просто као што изгледа. Јер како се кад један народ облачио, то је стојало у вези са његовим животом и његовим културним развјетком, па разуме се и са моралом. Писци, који су испитивали одело код народа најстаријих времена, тврде, да је у прво време било одело мушких и женских потпуно једнако, и да је женскиње тек доцније удесио како да се разликује од човека и да истакне своје дражи. Арапкиња је, на пример, од кошуље свога мужа створила себи хаљину. На тај начин је ишло код женскиња разних народа све даље; и што је већма расло богатство, тим се већма видело то богатство на женским хаљинама, које су биле претрпане златом и драгим камењем. Кад год је растао развјат у народу, онда налазимо провјидно одело. У времену стеге и инквизиције видимо, да је и женско тело спутано, те се у оном оделу једва креће. У временима великих политичких преврата, постаје и женско тело слободније. Тако после велике француске револуције пада мидер, и одело добија форме, у којима се тело могло слободније кретати.

Сваки је народ имао некада своју народну ношњу, коју су носили сви без разлике. Како се који народ облачио, зависило је од климе у којој је живео, па је зависило и од оних производа, којих је било у оном крају и које је народ могао да употреби да покрије своје тело и сачува га од времена.

Доцније је дошла тежња кићења и кићурења, тежња да се у оделу покаже сјај и богатство и т. д.

не само што их (женскиње) не спремају за брак, него пажљиво и са великом заузимаљивошћу скривају од њих све што се на то односи... циљ васпитања у томе правцу своди се на то, да дете одрасте у потпуном незнању“, аутор текстова отвара деликатне аспекте мушко-женских односа – о узајамним односима, љубави, заједничком стицању, начину склапања брака, као и о вези између доброг брака, здраве породице и државе. Изнето је велико незадовољство због склапања бракова договором између породица, без спонтаног и личног избора партнера, а уведен је и термин сексуалне диететике, „науке о здравом и нормалном одржавању и развијању полног живота кроз цео живот човеков“. Ови текстови су изазивали саблазан, али је уредништво довољно добро познавало своју публику да је знало да их мора „ублажавати“ другим садржајима, али, ипак, и објавити без компромиса.

У том контексту, праћење модних збивања је било одраз друштвених промена и текло је укорак са њима, наравно због добре снабдевености тржишта, тесних контаката са светом и прилива информација. Прихваћена је не само мода, већ и ставови и критичност према њој, па су жене у Београду и другим градовима у Србији, у оквиру женских часописа, истовремено када и у свету расправљале о истим темама, у истом тону и са истим циљевима.⁵ Чињеница да је у условима врло неповољним за њу и уз сва ограничења, жена у Србији успевала да се избори и за бољи статус и за бољи, модеран изглед, вредна је поштовања.

Модел женствености које су нудиле *Домаћица* и *Жена* равноправно су егзистирали у српском друштву у периоду од 1900–1925. године, па и касније. Патријархална Србија тог времена, ненаклоњена високообразованој жени, сумњичава да уз каријеру може да се води и породични живот и да се прихватањем улоге стручњака, осим супруге и мајке неминовно губи „права женска природа“, није се битно разликовала од патријархалних средина у целом свету. Релативно низак ниво образовања у друштву као целини није ишао у прилог еманципацији жена,

5 Prošić-Dvornić 1984. 2: 589–590.

као ни ратне прилике које су обележиле и настанак Кнежевине Србије и почетак 20. века. Женска друштва, женски часописи и саме жене, најчешће појединачно, или у мањем броју удружене, били су највећи ослонац српској жени у процесу борбе за политичку и друштвену еманципацију. Ипак, развој политичке сцене са алтернативама од конзервативне, преко грађанско-либералне до социјалистичке и комунистичке, понудио је више различитих виђења места и улоге жене у друштву. Онај, пак, део мушке популације који је кроз часопис *Жена* давао подршку женама, био је свестан ускраћености која подједнако угрожава оба пола.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Breward C., *The Culture of Fashion: A New History of Fashionable Dress*, Manchester and New York 1995.
- Marković P. J., *Beograd i Evropa 1918-1941: Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd 1992.
- Менковић М., *Нова женска штампа у Србији на почетку XX века (1900–1925)*, Часопис *Жена*, или, Како лепом књижевношћу отворити деликатна питања мушко-женских односа, *Годишњак Музеја Града Новог Сада*, Бр. 2/2006 (Нови Сад, 2007) 235-264.
- Прошић-Дворнић М., Женско питање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис „Домаћица“ (1879-1914), *Гласник Етнографског института САНУ* 34, Београд 1985, 47-70.
- Прошић-Дворнић М., Модни журнали у Београду до краја Првог светског рата : „Париска мода“, ванредно издање дневног листа „Мали журнал“, *Зборник Музеја примењене уметности* 28/29, Београд 1984-1985, 63-74.

„Жене напред“!

Ретко имамо прилике да завиримо у душу човечју. На балу, на улици, у друштву, тешко је то могуће. Само у тешким приликама можемо познати човека, а понајпре онда, када је реч о животу и смрти. Недавно смо имали прилике да загледамо у душу модернога човека, човека двадесетог века и можемо с поносом рећи, да човек и у најтежим часовима уме да се узвиси, и то и човек и жена. Видели смо, да још има праве љубави, пожртвовања и несебичности, па можемо рећи и правог кавалерства.

Тиче се пропасти велике поморске лађе „Титаника“. Лађа је била 280 метара дуга, 30 метара широка (где је најшира) и 33 метара висока (7 спратова). Она је пловила 39 километара на сат (650 метара у минути) а стајала је око 40 милиона круна. Било је на тој лађи парно купатило, био је живинарник, језеро у коме су хватали рибе, било је место где су се лоптали и трчали на бициклу. Било је путничких места, за које су плаћали до 10.000 круна. На њој је било милионара, али је било и сиротиње. Првога априла о. г. пред поноћ та се лађа сударила са огромним леденим брегом, који ју је управо распорио, а сутра дан у зору она је потонула. Било је неколико сати времена да се путници спасавају на чамцима. Али је на лађи било 2358 путника, а чамаца је било једва за трећину. Тада је капетан командовао по старом морнарском обичају: Women first! „Жене напред“. Разуме се да су се ту подразумевала и деца. У старо доба када је тај обичај постао, жене су врло ретко путовале, а деца још мање и оној неколицини жена давали су људи првенство.

Али тај обичај није одржаван увек. Пре 11 година, када је пропала француска лађа „Булоња“, на којој су били Французи и Талијани, нису спасене жене. Онда су мушки ножевима крчили себи пута у чамце и спасли се, а жене су пропале. Када је пре десетак година у средини Париза изгорео

базар, и онда су се спасли људи, а жене су пропале. На „Титанику“ било је друкчије. Жене су већином спашене, људи су већином пропали. Капетан Смит дао је ванредна примера пожртвовања када је дошло до умирања. Строго је пазео, да се спасавају прво жене и деца. А када је лађа потонула, скочио је у море, дограбио једно дете, отпливао с њиме до једнога чамца, предао дете; а кад су и њега позвали да уђе унутра, он махну главом, окрете се и потону. Држао је да нема права да се спасе, јер је било и његове кривице.

Призори који су се збивали на „Титанику“ у очи пропасти лађе, били су веома разноврсни. Било је мушких, који су мирно гледали како иду жене напред и крчили им чак пута. А било их је, који су силом и преваром улазили у чамце. Тако су тројица обукли женско одело; на тај начин доспели у чамац и спасли се.

А како су се држале жене? Било је много жена, које никако нису хтеле да се одвоје од својих мужева, и које су мужеви и морнари силом одвлачили у чамце. А било их је, које никако нису хтеле да напусте своје мужеве и које су с њима и погинуле. Госпођа Штраус се није никако дала одвући од свога мужа. — Ја остајем овде! И није никако ишла. — Остајем код свога мужа! Па је крај њега и потонула. Види се дакле да има још љубави и идејала чак и на догледу смрти. Они призори казују јасно, да се човек уздигао над животињом и да није истина да постаје све гори. То доказује, да борба за напредак и за идејале није узалудна. Било је дабогме и сасвим других призора. Неколико женскиња унело је кришом своје керове у чамац, и то у оном часу кад је било потребно места за децу и за људе. А о једној причају, када је хтела да унесе свога кера собом, па јој то нису дали, она се узјогунила па није хтела сама да уђе, и тако је заостала на лађи и пропала.

После свега овога написала је госпођа Abercromby у енглеском листу „Daily Mail“-у чланак, у коме протестује што су се мушки „измотавали“

и спасавали прво жене. Она мушкињу не припознаје то право. Лепо им захваљује, али вели, да у двадесетом веку мушки није дужан да на женскиње гледи као на слабији створ, нити женскиње има права да ту галантерију прими. Кажу до душе, да су мушки у овом случају били толико предусретљиви према женскињу, што је за сваког мушкарца по једна жена метала живот свој на коцку, када га је рађала. Али жена нема права, да због тога тражи сличну проту-услугу од мушкога.

Нека мушки признаду женскињу равноправност, нека жени даду њена права, и онда неће бити дужни кад дође до сличног случаја, да имају икаквог обзира према женској слабости. Нека се свако спасава како зна.

Овај је чланак изазвао велику сензацију у енглеској штампи, али треба напоменути, да је госпођа управо изазвана написала тај чланак. Нашо се један Американац, који је у једном американском листу указао на велику галантерију мушкараца приликом пропасти „Титаника“ и довикнуо женскињу, да немају права тражити равноправност с мушкињем, када оне у онако тешким случајевима признају да су слаби створови, и дозвољавају да мушки према нама поступају као према деци, то јест, да се деца и жене спасавају напред. На тај чланак дошао је онда онај одговор енглеске госпође: „Дајте нам само наша права, а не требамо ваше галантерије. Када пропада лађа нека се свако спасава како може!“

Ово питање није могуће на овај начин расправити. Они јаки увек су заштићавали слабије, ако су т. ј. ти јаки у истини били „јаки“, па макар ти слабији и не били жене него људи. Женскиња је по телесном саставу своје обично много слабија од човека, и онај „јаки“, ма какав био ред, увек ће заштићавати слабију жену, док ће онај слаби, ма да има јаке мускуле и широка плећа, крчити себи пута пред женом ножем и боксером.

Милица Ј. Т.

Марија Вребалов

Много мислим о Милици, њеном животу и времену у ком је живела, њеној свести и снази, повлачењу из јавног живота након супругове смрти... Питам се да ли је изгубила ентузијазам, енергију, подршку?!

Знам да је инспиративно радити на темама које су авангарда за време у коме живимо; утицај на туђу колективну свест деловањем на различитим нивоима кроз различите активности. То такође некада постане и врло исцрпљујуће, а да за узврат нема ничег, ни топле речи подршке, ни помака у свести, ни очекиваних резултата. Па чак и да нема препрека и оспоравања – није лако.

Мислим да све ми како она каже *женскиње* треба да покренемо ту њену енергију поново, заједно, снажно, упечатљиво и достојно ње и њеног посвећеног рада. То су данашње теме, наше, али и шире и веће од нас.

Вера Коницл

НЕВИДЉИВА ИСТОРИЈА или ПРОЛЕГОМЕНА ЗА АНТРОПОЛОГИЈУ

Ако се још нисмо попели на тај ступањ људског савршенства, до којег сте ви доспели, а ви нам помозите, да му се колико толико приближимо. Кад нам налажете дужности, а ви нам поделите и право.

М. Томић

Један глас *her story* не може сигурно да да потпуну слику времена, простора, епохе, а најмање што може да се замери таквој историји је некомпетентност. Заправо, много веће последице оставља стварање дисконтинуитета, заборав већ стеченог искуства, зато што постаје карактеристика памћења и искуства самих изостављених, невидљивих; постаје њихов историјски дискурс.

Све јачи глас *her story* и сам се пита да ли пише женску историју као засебну дисциплину, или додатак постојећој, да ли је пресвлачење исте, или је можда уписивање права стратегија?

Колико је европских земаља пре 130 година имало женске покрете?! Само девет, кажу истраживања женске историје Европе. Србија је међу девет европских земаља које су прве имале националне женске савезе, али у историји, ни националној ни европској, не постоје подаци о томе ко су жене из Србије и Војводине чији је активистички рад био врло примећен у европским круговима.

Као што нам је та *учитељица живота*, родно сензитивно показала и сада, баш ова женска историја исклизнула је њеној пажњи. Намерно или случајно у односима моћи и знања заборављени су и национални женски савез, и *Новосаткиње*, и читаоница *Посестрима*, светске изложбе и предавања у европским научним клубовима.

Тек последњих година, захваљујући напорном раду истраживачица, наша женска историја добила је научни легитимитет у радовима о знаменитим женама Новог Сада, првим женским школама, женским покретима и сарадњи са европским феминистичким конгресима.

Стечена знања и сачуване историјске артефакте данас сви заједно са Музејом града, Матицом српском, неформалним и формалним женским организацијама цивилног друштва, Телевизијом Војводине и Музејом Војводине, представљамо женској, светској, националној и историји нашег града, са жељом да се сачувају од заборавља.

Ова изложба, која неодољиво подсећа на цитат из есеја *Сопствена соба* Вирџиније Вулф, је прави пример женске историје преплитања приватног и јавног, с погледом на изгореле зидове куће у којој је настајала историја нације и историја једне жене, Милице Милетић Томић.

Милица Томић је била довољно мудра, и свакако феминистички просвећена, обзиром да је већ као двадесетогодишња девојка ушла у женски покрет Савке Суботић, да зна да сама мора да бележи историју у чијем креирању учествује. Тако постаје прва власница и уредница женског часописа који и данас сведочи о томе како је сарађивала са европским женским покретима, организовала женске читаонице, добротворне и политичке активности, освајала посланички мандат у Војвођанској скупштини, борила се за опстанак девојачких школа, женско право гласа, за слободу облачења, објављивала текстове књижевница, упозоравала на понижавајући положај жена на селу...

Без часописа *Жена* (1911-1921, Нови Сад) Милице Томић, не би било могуће реконструисати специфичан феминистички идентитет настао у грађанском Новом Саду на граници векова и империја, те зато имамо најмање 101 разлог, не само да га уважавамо као историјски извор, него пре свега као могућност успостављања континуитета женског писма, теорије и активизма, да га поредимо са данашњим женским часописима, магазинима, женским странама и да се поново питамо: колико смо добиле/и, колико изгубиле/и?

КАЛЕНДАР

1910. Милица Томић је основала женску читаоницу *Посестрима*.

1910. У Прагу изложба *Српска жена*.

1911. Милица Томић је покренула часопис *Жена*.

1911. Савка Суботић је одржала предавања *Жена на истоку и западу* у Научном клубу у Бечу и у Будимпешти.

1911. Зорка Јанковић је објавила књигу *Женско питање*.

1911. Милка Марковић, прва редитељка, режира у СНП-у комад *Љубав*.

1913. Емили Дејвисон, енглеска сифражеткиња извршила је самоубиство, излетевши на стазу хиподрома у Лондону, на којој се одржавао *Derby*, протестујући против у ускраћивања бирачког права женама.

1913. Јелица Бернациковски – Беловић дефинисала је *женско писмо* пишући о делима Даринке Буље и Данице Бандић.

1913. Др Владислава Беба Полит је објавила чланак *О феминизму*, који прати историјат и савременост феминистичких покрета у већини европских држава и доказује везе и утицаје тих покрета са војвођанским и српским женским покретима.

1913. Савка Суботић и Катарина Миловук учествују у раду VII Конгреса интернационалне алијансе за женско право гласа(IWSA) у Будимпешти.

1913. *Српкиња њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас*, издање Добротворне Задруге Српкиња из Ирига.

1914. Исидора Секулић објављује *Писма из Норвешке*.

1914. *Шкотско удружење сифражетских друштава формирало је Scottish Women's Hospital for Foreign Service. Флора Сандс, Елси Инглс, Кетрин Мекфејл долазе у ратом опустошену Србију.*

1915. на иницијативу водећих европских феминисткиња основан је Интернационални женски комитет за перманентни мир – International Committee of Women for Permanent Peace, после Интернационалног конгреса жена – International Women's Congress у Хагу са циљем да се заустави Први светски рат.

1916. Чланице Српског народног женског савеза, у избеглиштву у Женеви, шаљу јавни апел Интернационалној феминистичкој алијанси „да се спречи депортација девојака и жена од 13 – 40 година у Аустрију, где су изложене крајњим понижењима“.

1918. Жене у Војводини су (привремено) избориле право гласа. Међу посланицима Велике народне скупштине Баната, Бачке и Барање седам је жена; из Новог Сада - Милица Томић. На дан заседања скупштине у Новом Саду, умрла је Савка Суботић.

1918. Савет ICW издејствовао је да Друштво народа донесе Конвенцију где је укључен и став »једнак рад - једнаке плате«.

1919. Основана Матица напредних жена у Новом Саду.

1919. Основан Народни женски савез Краљевине СХС.

1919. Конференција ICW у Лондону, испред Народног женског савеза Краљевине СХС је Ана Христић.

1919. Конференција IAW у Паризу, испред НЖС Краљевине СХС су Ана Христић и Мица Поповић.

1919. Даринка Грујић – Радовић реализује Задужбину Цона Фротингема кроз Орфелинат – установу за збрињавање и школовање ратне сирочади.

1920. Конгрес ICW у Кристијанији, испред НЖС Краљевине СХС су Мира Кочонда, Тирила Штеби и Исидора Секулић, која је изабрана за »секретара« ICW.

1920. Конгрес IAW у Мадриду, испред НЖС Краљевине СХС су Стојанка Гавриловић и Ана Христић.

1920. Француска феминисткиња Нели Русел изнела је платформу за раздвајање сексуалности од рађања.

1921. Готово 100. година после оснивања Матице српске Олга Крно, Катица Михајловић, Јулка Ђурчић, Аница Савић, Милева Симић... уписане су међу Матичине „чланове- осниваче“.

1921. У Новом Саду основано синдикално Удружење учитељица и забавиља.

1921. Основано је Централни савез чехословачких жена у Краљевини СХС са седиштем у Новом Саду.

1921. Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња основала је и финансирала Женску занатску школу.

1921. Милица Томић објављује гашење редакције часописа „Жена“

Magazine *Žena* Milica Tomić

CITY MUSEUM OF NOVI SAD

WOMEN'S ISSUE

MAGAZINE *ŽENA* - MILICA TOMIĆ

Novi Sad, 2012

Published by:
The City Museum of Novi Sad, Tvrdava 4, Petrovaradin
www.museumns.rs

Editor in Chief:
Vesna Nedeljković Angelovski, Director

Exhibition and Catalogue prepared by: Vera Kopicl, Gordana Stojaković,
Dobriła Radak, Marijana Ratkelić

Catalogue reviewed by: Vera Kopicl

Exhibition Assistant: Dobriła Radak

Proofreading by: Dobriła Radak

Translated by: Anđela and Robert Pongo

Translation revised by: Svetlana Bačkalić

Photographs by: Museum of Vojvodina
and Matica Srpska Manuscript Department

Catalogue design and technical preparation by: Vera Karić, "Multidizajn"

Printed by: "Multidizajn", Novi Sad

Circulation: 300

Acknowledgements:
Matica Srpska Library, Matica Srpska Manuscript Department,
Television of Vojvodina and Museum of Vojvodina

INSTEAD OF A PREFACE

Vesna Nedeljković Angelovski

**Reasons for the Exhibition of
MILICA TOMIĆ' MAGAZINE "ŽENA"
in the City Museum of Novi Sad**

Instead of a Preface, I am obliged to provide an answer to the question why we want to organise an exhibition which deals with a person important for the City's history but does not assume the consideration of a personal destiny, presentation of personal things and matters of a woman – Milica Tomić, a female *Novosadian* (whose personal belongings do not even exist in museums). In defence of our desire and then our intention to realize this Exhibition and this *Calendar*, I would like to quote Mr. Tomislav Sola: "Museums are not houses for objects but houses of ideas". And, our guiding idea is to attempt to interpret tender sophistication of a woman by devoting little attention to her in comparison to the influence which she had at her time on a so called "women's issue" and that not only in Novi Sad. The participants in this small project have pointed out during their individual researches (as selected and not given topics) to the importance of Milica Tomić' activities which opened many tightly locked doors not so long ago, actually only one century ago. An idea of a small exhibition (photographs and original magazines), printing of this *Calendar* (according to Milica's pattern), and the organization of a specialized event is primarily on the occasion of the centennial of Milica's Magazine "*Žena*" in Novi Sad. Also, our intention is to remind about undeniable success of single woman's attempt to humanize the society of her own time, to heal it boldly by teaching and reminding it of the "women's issue" and all the matters that this issue implies.

This is practically a tribute to Milica Tomić and an attempt to keep in mind something that has been lost under the pressure of the present time distended by historical substantiality and an opportunity to answer the question *who is a Novosadian Milica Tomić?*

The above reasons for the organization of this “small exhibition” are perhaps sufficient in themselves. But, there is yet another important reason related to this topic that concerns the task of our culture to actualize significant questions (“women’s issue”). At the same time, a museum is responsible for presenting the influence of the past on the present as opposed to the common attitude towards the past as something that has been left behind - Milica Tomić and the Magazine “*Žena*” in the corridors of bygone times. The City Museum of Novi Sad has not only attempted this time to respond to the initiative of the activists of the women’s studies and nongovernmental organizations but also to be a promoter, inspirer and partaker in the development. Since “Both museums and countries require high ideals as known in the history of the creation of civil society: freedom, equality, justice, solidarity... When a museum calls for us, the best thing it can do is to teach us to understand the reality which is outside the museum and where we come from“. Therefore, I would like to leave the answer to the “women’s issue” to you.

Thanks to the authoresses of the Exhibition and the Catalogue, Gordana Stojaković and Marijana Ratkelić, as well as to the authoresses of the texts, Mirjana Menković, Gordana Stojaković, Vera Kopić, and Marija Vrebalov, we have become witnesses of a subtle compassion with a women of special sensibility who although brought up in a patriarchal Serbia, or just because of that, resolutely and consciously worked on the recognition and acceptance of somewhat different femininity. Femininity that implies education and intellect and delicate revealing of own sexuality and needs. Femininity that deserves not only love but also respect and struggles for more than just mere legal and political equality.

Gordana Stojaković

MILICA TOMIĆ

(Novi Sad, 30th November 1859-Belgrade, 24th November 1944)

A writer, politician and journalist Milica Tomić, né Miletić, is a unique important and almost unknown person from our cultural and political heritage overshadowed by her father Svetozar Miletić - the most prominent Serbian politician in Hungary in the 19th century.

Milica Tomić

She was named after Milica Srpkinja because she was born in Novi Sad in the midst of the Serbian national struggle within the Habsburg Monarchy.

Anka (né Milutinović) and Svetozar Miletić had nine children of whom the first born Milica and a ten year younger son Slavko survived. Anka and Svetozar Miletić were caring parents and somewhat later Milica wrote that the marriage of her parents was harmonious, filled with love and respect. Within the family, Milica Tomić found love, understanding and the support to become educated, which was at that time unavailable to women. Svetozar Miletić provided private tutors to his daughter, because regular school intended for women did not match abilities, intelligence and talents that Milica was expressing. She was educated in Novi Sad, Budapest and Vienna. She did not enrol medical studies because at the time she was supposed to go to study she took over some of her father's political duties. She could speak Hungarian, French, German and English languages.

As an adolescent, she became her father's most reliable associate in political affairs. She stepped onto the political scene before the age of 20 during Miletić' long imprisonment from 1876 to 1879 by conducting her father's entire correspondence and by publishing political articles in "*Zastava*" ("*The Flag*"). Her first literary works were published in a German entertainment magazine *Gartenlaube*¹. In order to defend her father, she managed to organise a reception with the emperor Franz Joseph. Many people believed that this event, which she described in *Zastava* (on 23rd September 1906, Issue 198, pages 13-15), quickened the release of Svetozar Miletić.

1 Jelica Belović-Bernadžikovska, Milica Jaše Tomić in: Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art To Date, published by the Charity Cooperative of Serbian Women from Irig, Sarajevo 1913, page 15

The political circumstances in the Serbian community in Hungary were becoming more complex and marked by struggles and divisions between political parties during the seventies and eighties of the 19th century. The Miletic family found themselves in a difficult existential situation, and Milica was the one who looked after the interests of the family and publication of "*Zastava*". Some of unpleasant experiences she had endured in that period, she published in the brochure *Some "Friends" of Miletic* (1886) boldly attacking her father's former associates who abandoned him in his illness. Since the brochure was published after she got married, many people believed that behind the sharp pen was her husband Jaša Tomić. The political clash described in the above mentioned brochure was deepened and it led to tragic consequences for Milica and Jaša Tomić.

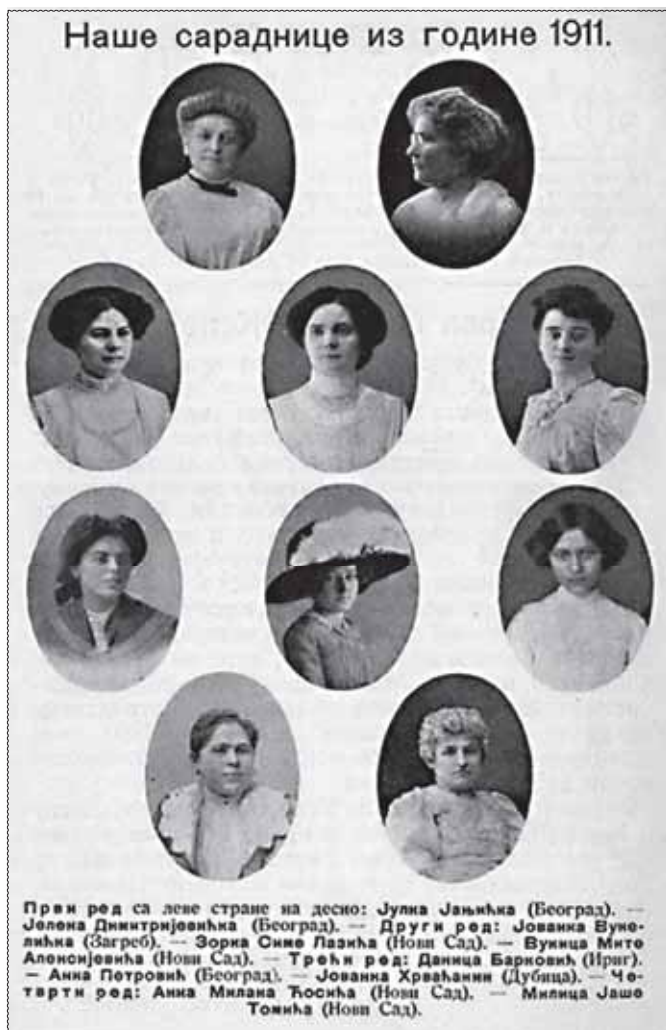
Milica got married to a Serbian politician, journalist and publicist Jaša Tomić (born in Vršac 1856, died in Novi Sad 1922) on the 25th October 1885, who on Tucindan (a day before the Christmas Eve) on 5th January 1890 defending the honour compromised by Milica's letter, he killed his opponent, a politician and a publicist Miša Dimitrijević (born in Novi Sad 1846, died in Novi Sad 1890). Milica Tomić, through her personal correspondence which took place long before her marriage to Jaša Tomić, became the victim of political clashes which started in publications ("*Branik*" - "*Zastava*" ("*The Guard*" - "*The Flag*")) which culminated in local rumours and ended up in a tragedy, which did not bring anything good to anyone. In defence of Jaša Tomić, a massive protest was organised by women from Novi Sad, lead by Amalija Stratimirović (1821-1911). Jaša Tomić was charged with murder by the Royal Court of first instance and was sentenced for lifetime imprisonment. The Appellate Court in Szeged of the second instance reduced the sentence to 15 years of imprisonment. Finally, the Royal Curia (Supreme Court) sentenced him to 6 years in prison in Vác and the loss of civil rights for five years after serving the time in prison. In those difficult times, Milica fully supported her husband, as well as many years later, during World War I, when Jaša Tomić, as a Serbian politician was arrested and confined by the Austro-Hungarian Authorities.

Milica Tomić and Jaša Tomić

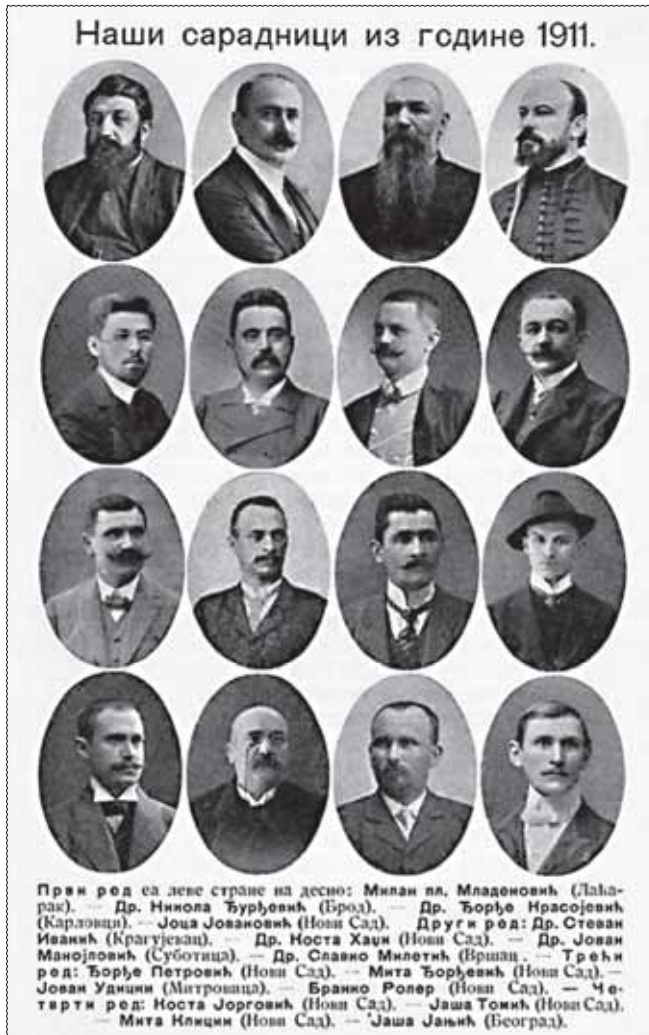
The second painful experience for Milica was the illness and death of her father (1901), who had been changed both mentally and physically by the prison (because of his political actions). Brave and energetic after all the hardship, she started a magazine and calendar "*Žena*" ("*The Woman*"), (alongside "*Ženski svet*" ("*Women's World*"), the only magazine in Novi Sad for women without frivolous substance that was published continuously between 1911 and 1914, and between 1918 and 1921. The magazine "*Žena*" was a very engaged periodical for that time which dealt with the issues of women's emancipation and encouraged women's creativity in all domains of life and work. Its significance was even greater since it openly advocated political rights for women (voting right) and the right to political participation. Milica Tomić was the owner and editor in chief of the magazine.

The issue 12 of “Žena” from 1911, published the photographs and the list of associates who worked for the magazine in the relevant year: Julka Janjić (Belgrade), Jovanka Vukelić (Zagreb), Jelena Dimitrijević (Belgrade), Zorka the wife of Sima Lazić (Novi Sad), Vukica the wife of Mita Aleksijević (Novi Sad), Danica Barković (Irig), Anka Petrović (Belgrade), Jovanka Hrvacánin (Dubica), Anka the wife of Milan Ćosić (Novi Sad), Milica the wife of Jaša Tomić (Novi Sad),

Women associates of Žena magazine, 1911

Milan pl. Mladenović (Lačarak), Dr Nikola Đurđević (Belgrade), Dr Đorđe Krasojević (Karlovc), Joca Jovanović (Novi Sad), Dr Stevan Ivanić (Kragujevac), Dr Kosta Hadži (Novi Sad), Dr Jovan Manojlović (Subotica), Dr Slavko Maletić (Vršac), Đorđe Petrović (Novi Sad), Mita Đorđević (Novi Sad), Jovan Udicki (Mitrovica), Branko Roler (Novi Sad), Kosta Jorgović (Novi Sad), Jaša Tomić (Novi Sad), Mita Klicin (Novi Sad) and Jaša Janjić (Belgrade).

Associates of Žena magazine, 1911

Nevertheless, the defining tone of the magazine was given by Milica Tomić who wrote about contemporary and useful topics which had the task to inform, educate and encourage women to do various activities as confirmed by the headlines of some of her articles:

Dr Kornelija Rakić, The Women's Reading Club, How to Dress, Sisterly Help, The First Results of the Women's Reading Club, An Unusual Child, Our Girls' Schools, Schools for Housewives (1911), A Riddle, Women Forward, Serbian Red Cross Society, From a Hospital to a Hospital, A Woman in the Kitchen (from a lecture of a university assistant professor), What do We Need to Know When We Buy Textile? (1912), Small Things About Meals and the Kitchen Which Are Not Small, Tell Me What You Eat So I Can Tell You What Will Happen to You (1913) ...

Milica Tomić was the first woman who pointed out to the undignified position of Serbian women, their overburdening and inability to devote to their offspring by using data about the mortality of children younger than the age of seven at the beginning of the 20th century which was the highest among the Serbs of all nations living in Hungary. She also wrote about other things related to the backwardness of a Serbian family such as superstition, poor hygiene, fear of the doctors ... Recognizing Milica's work, the contemporary women of her time included her among the most significant women of that era². In the book *Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art to Date* published by the Charity Cooperative of Serbian Women from Irig in 1913, it was written about the magazine: *The monthly magazine "Žena" pursues its cultural mission to everyone's liking. The response is so far satisfying, so if our women embrace this magazine in the future, that will ensure its survival and it can take all Serbian women writers under its wing... "Žena" (Novi Sad) is a magazine of only one political party and it gathers women who follow this political programme...*³

2 Ibid, page 35

3 Ibid, page 15

Cover of Žena magazine

The activist work of Milica Tomić in women's organisations began at the Charity Cooperative of Serbian Women from Novi Sad in 1881.⁴ Thanks to her, the *Social Session of Serbian Women* was established in Novi Sad in 1905 which became the Women's Reading Club "*Posestrima*" ("*The Sisterhood*") in 1910. In the same year, the exhibition *Serbian Woman*, which had been prepared for a long time, was held in Prague and Milica Tomić participated in it. Her collaboration with Rosika Schwimmer, one of the most important feminists in Hungary and worldwide was of great significance.

After her husband's death in 1922, she withdrew from the public life. She died in Belgrade at the age of 85. Poleksija D.Dimitrijević-Stošić recorded the moment of her final farewell: *She died quietly and almost forgotten in Belgrade on 28th November 1944. A small group of relatives and friends were with that great woman at her final journey. An unknown speaker held a short but warm eulogy.*⁵

On houses in which she lived in Novi Sad
there are no inscription plates about that.

Milica Tomić is today unfairly forgotten.

4 Arkadije Varađanin, In Commemoration of 25th Anniversary (1880-1905) of the Charity Cooperative of Serbian Women from Novi Sad, Novi Sad 1904, page 14

5 Poleksija D.Dimitrijević-Stošić, Forgotten Milica Tomić, Politika, Belgrade 8th June 1969, page 22

Gordana Stojaković, Milica Tomić in: Famous Women of Novi Sad and Futog, Futura Publications 2001, pages 32, 46, 52, 132-134

Gordana Stojaković, Contribution for the History of Women's Movement in Novi Sad in: Newsletter of Federal Ministry of National and Ethnic Communities, Issue 7, Belgrade, pages 27-28

Bibliography of Milica Tomić

In addition to editorial work for the magazine and calendar "*Žena*", she wrote articles which she published in the magazine and calendar "*Žena*", in Novi Sad "*Zastava*" and in "*Letopis Matice Srpske*" ("*Matica Srpska Chronicle*") (1926).

She published "**The Distortion Is Not - Light - A Response to Mr. Dimitrijević**", Serbian Printing House of Svetozar Miletić, Novi Sad, 1886, ***Some 'Friends' of Miletić***, Serbian Printing House of Svetozar Miletić, Novi Sad, 1886. She translated articles mainly for the magazine "*Žena*".

Milica Tomić on The Women's Reading Club

Posestrima:

Seven years ago a few girlfriends and I agreed to meet once a week from 3 pm to 6 pm, every time at a different woman's house... We gathered on Thursdays, we brought our handworks and we served coffee and pastry. Any other offering was prohibited and every time we would each put 20 coins into our savings box. When one of us had a Patron Saint's Day, she would also put a crown. If a man, even the host, would step into the room at that time, we would take one crown from him and send him out of the room. At the beginning, there were five of us. In time, this number grew to fifteen. During the whole year, we collected our little donations and before Christmas we would use it to dress a child or give charity to some poor old lady. And, when it came to the issue of our school, when they wanted to transform it into Hungarian-taught school, then our small society rose against it, went all over the town, wrote all over Hungary where there were Serbian women and collected 30,000 signatures of our women against that proposal. We handed over those signatures to the Assembly in Bečkerek, to Mr. Jovan Manojlović, the representative of the Uzdin County and when he talked about that at the Hungarian Parliament, he put on the Chairman's table two thick books containing those 30,000 women's signatures. During our social sessions, there was chatting although gossiping was strictly forbidden...

What could we do to expand our circle? Then, when we made a decision to organize the Women's Reading Club..

Literature:

"Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art To Date", published by the Charity Cooperative of Serbian Women from Irig, Sarajevo 1913, pages 15 and 35

The magazine "Žena", owned by Milica Tomić, Novi Sad, printed by Serbian Printing House - Dr Svetozar Miletić and Supek - Jovanović and Bogdanov, Novi Sad, 1911-1914, 1918-1921

Zastava, Novi Sad, since 23rd September 1906, Issue 198, pages 13-15
Vlastoje D.Aleksijević, **Milica the wife of Jaša Tomić**, Issues 58-62, Belgrade 1940

Sofija Božić, **Milica Tomić: Aspiration towards Modern** in: Serbia in Processes of Modernisation (2), Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, 1998, pages 451-469

Poleksija D.Dimitrijević-Stošić, **Forgotten Milica Tomić**, Politika, Belgrade 8th June 1969, page 22

Bojana Jelačina and Marija Jelačina, **The Content of the Magazine "Žena" 1911-1914** / graduation paper of female students of the "Women's Studies and Researches" in Novi Sad as part of Project "The Famous Women of Novi Sad" - in the manuscript

Nadežda Petrović (editor), **Bibliography of Books by Women Authors Printed in Vojvodina, Serbia, South Serbia, Montenegro until the End of 1935**, the Association of University Educated Women, Belgrade 1936, pages 69, 116, 118

Gordana Stojaković, Milica Tomić in: The Famous Women of Novi Sad, Futura Publications 2001, pages 32, 46, 52, 132-134

Gordana Stojaković, Contribution for the History of Women's Movement in Novi Sad in: Newsletter of Federal Ministry of National and Ethnic Communities, Issue 7, Belgrade, pages 27-28

Gordana Stojaković, **Contribution to the History of Women's Movement in Novi Sad** in the: *Bulletin* of the Federal Ministry of National and Ethnic Communities, Issue 7, Belgrade, pages 27-28

Gordana Stojaković

MILICA TOMIĆ

feminist heritage that lasts

Although the women's history is not a new thing, the perspective introducing female experience into historical research is new. In the last few years we are witnessing a new chapter that has not been well known in the past about the women's struggle for their rights in Vojvodina and Serbia. It is based on the arguments of women activists preserved in the texts they wrote or in their correspondence, and gives us a new and authentic view of the time when they lived and worked.

In the corpus of newly researched biographies of our female ancestors, there is one tiny spot in this female space within the contemporary platform of the women's freedoms in Vojvodina which belongs to Milica Tomić. Her work must be considered in the context of the women's liberation movement in Vojvodina which in the sixties of the 19th century was an integral part of cultural and political movement of all national communities in Hungary of which Vojvodina was the part. In the seventies of the 19th century, schools for higher education of girls were founded in both Serbian and Hungarian languages in Novi Sad. In addition, women's, mostly charitable organisations were established among all nationalities and religions. It was the time when Svetozar Miletić, Milica's father and the most notable Serbian politician in Hungary, was intensely politically active. Due to dramatic circumstances and not yet at the age of twenty she stepped onto the political stage instead of going to Zurich University during Miletić' second imprisoned in 1876-1879 and conducted her father's entire correspondence and started to write the first political articles for "*Zastava*" ("*The Flag*").

Milica Tomić's activism in women's associations started with the Charitable Organisation of Serbian Women of Novi Sad in 1881 (Varadanin, 1904: 14). Due to her efforts, the Social Session of Serbian Women was formed in Novi Sad in 1905 which was transformed

into the Women's Reading Club "Posestrima" ("Sisterhood") in 1910. In the same year, the exhibition of women's handwork (linen, embroidery, kilims) *Serbian Woman*, which had been prepared for a long time, was held in Prague. It is well known that Milica Tomić contributed in the best possible organisation of the exhibition. Recognizing the importance of her efforts, her contemporaries listed her as one of the most important women of that time in the book *Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art To Date*, published by the Charitable Cooperative of Serbian Women from Irig (Sarajevo, 1913).

Milica Tomić was one of the most agile activists in the struggle to keep girls' schools for higher education open when funding, previously given by the Serbian Ecclesiastical- People's Assembly, ran out in 1911 ("Žena", Issue 6, 1911: 367-374). Together with Julka Ilijić and the members of the Women's Reading Club Sisterhood she wrote *to all the corners of Hungary where Serbian women lived* to collect 30,000 signatures of women against the Apony's law of *turning schools Hungarian* which were *submitted to the Hungarian Assembly* ("Žena", Issue 1, 1911: 21) For the history of feminism in Vojvodina and Serbia it is of great importance that Milica Tomić collaborated with Savka Subotić and Rosika Rosa Schwimmer¹, the leader of the feminist movement in Hungary, who is remembered as one of the most important feminists in the first half of the 20th century in the history of feminism and peaceful women's movement. Joint activities regarding the voting right of women in Hungary

1 Rosika Rosa Schwimmer (Rosika Schwimmer) (1877 – 1948) founded the Hungarian Association of Working Women in 1903 - Munkásnő Egyesülete, the Women's Council in 1904 - Nőegyesületek Szövetsége and the Feminist Association of Hungary in 1904 - Feministák Egyesülete. She was the founder and the editor of the magazine *The Woman and the Society* - A Nő és a Társadalom which changed its name to *The Woman* in 1914 - A Nő. In 1913 she organized, together with the members of the Feminist Association of Hungary, The VII Congress of the International Women's Rights Alliance (IWSA), in Budapest from 15-20.07.1913. She was the first woman who was invited to give a speech at the British House of Commons Foreign Affairs Committee in 1909. In 1915, at the initiative of the leading European feminists, Rosa Schwimmer among them, International Committee of Women for Permanent Peace was founded. It was after the International Women's Congress in The Hague and the aim was to prevent WWI.

Наше више девојачке школе.

Милица Јаше Томића.

Нови Сад.

Наше женскиње у Митрополији Карловачкој задесио је велики удар, а тај удар, који је задесио женскиње — половицу народа нашега — задесио је и цео српски народ. Наш српски народни црквени сабор решио је већином гласова лане, па и ове године, да укине припомоћ нашим вишим девојачким школама.

Истина је, да се на сабору није чуо ни један глас, да нама више девојачке школе не требају, него је већина заузела то становиште, да наши народни црквени фондови немају за то новаца. Поред свега тога видимо, да сабор није укинуо ни једну другу установу, нити је игде закратио припомоћи, само су више девојачке школе пале на жртву рђавих материјалних прилика. А то сведочи да за више девојачке школе има најмање љубави и да без њих понајпре можемо бити. И баш нас то мора ожалостити.

Наше су више девојачке школе постале пре скоро 40 година уредбом о вишим девојачким школама. Кад се винемо у прошлост и испитамо, како су поникле наше више девојачке школе, морамо се згрозити кад видимо, колико смо од онога доба назадовали. Између некада и сада, врло је велика разлика на штету садашњости. Пре 40 година видимо полета великих мисли, а данас је полет малаксао и нема мисли које би нашле пута да се иде напред и спречи пропадање. Историја наших виших девојачких школа веома је занимљива и служи на част и женскињу и мушкињу онога доба. Кад се наш српски народни црквени сабор састао

in the first decade of the 20th century undertaken by Milica Tomić, Slavka Subotić and Rosika Rosa Schwimmer show that the feminist trends in Vojvodina were connected to the main trends in Europe and witnesses that our feminist heritage is an authentic experience connecting us to Europe of that time.

The Magazine “Žena”

The first decades of the women's activism in Vojvodina were continuously accompanied by and activist actions were influenced by magazines intended for women. The monthlies from Novi Sad “Ženski Svet” (“Women's World”) (1886-1914) and “Žena” (1911-1914 и 1918-1921) were the most important for the Serbian community because of both topics and distribution. The “Ženski Svet” was the magazine of the Charitable Cooperative of Serbian Women. Arkadije Varađanin, Headmaster of the Serbian School for Higher Education of Girls, had been the editor for the whole 28 years that the magazine was in print. The monthly magazine “Žena” had the subheading *the monthly magazine for women* from 1911 to 1914 while it was the *magazine for education and entertainment* from 1918 to 1921. Milica Tomić was the editor for all eight years. In the first year of the publication of the magazine “Žena”, the number of female contributors was almost the same as the number of male ones: Julka Janjić (Belgrade), Jovanka Vukelić (Zagreb), Jelena Dimitrijević (Belgrade), Zorka the wife of Sima Lazić (Novi Sad), Vukica the wife of Mita Aleksijević (Novi Sad), Danica Barković (Irig), Anka Petrović (Belgrade), Jovanka Hrvacánin (Dubica), Anka the wife of Milan Ćosić (Novi Sad), Milica the wife of Jaša Tomić (Novi Sad) and Milan pl. Mladenović (Lačarak), Dr Nikola Đurđević (Belgrade), Dr Đorđe Krasojević (Karlovc), Joca Jovanović (Novi Sad), Dr Stevan Ivanić (Kragujevac), Dr Kosta Hadži (Novi Sad), Dr Jovan Manojlović (Subotica), Dr Slavko Maletić (Vršac),

Dorđe Petrović (Novi Sad), Mita Đorđević (Novi Sad), Jovan Udicki (Mitrovica), Branko Roler (Novi Sad), Kosta Jorgović (Novi Sad), Jaša Tomić (Novi Sad), Mita Klicin (Novi Sad) and Jaša Janjić (Belgrade). ("Žena", Issue 12, 1911: 714-715)

Milica Tomić's most significant contribution, as an editor, to women's emancipation was her writing about current and useful topics which were intended to inform, teach and encourage women to do various activities. Here are some of the titles:

Dr. Cornelia Rakić, Women's Reading Club, What to Wear, Sisterly Help, The First Results of the Women's Reading Club, An Unusual Child, Our Girls' Schools, Schools for Housewives (1911), A Riddle, Women Forward, Serbian Red Cross, From a Hospital to a Hospital, A Woman in the Kitchen (from a lecture of a university professor), What do We Need to Know When We Buy Textile? (1912), Small Things about Meals and the Kitchen Which are Not Small, Tell Me What You Eat So I Can Tell You What Will Happen to You (1913)...

The magazine regularly published articles about women's rallies in Europe, about the experiences of women in Europe and the USA while fighting for their voting right, the reform of marriage, raising children, hygiene, and the operation of women's associations and organisations. There is a series of articles advocating the women's right to vote. Thus, in the article entitled *The Benefits of the Women's Right to Vote in America* published on 1st July 1914, among other things, the following is stated:

Since women got the right to vote they have made it legal for women to be protected against seducers until the age of 18 instead of the age of 16 as it used to be... the mother's parental right to a child has been legally recognised instead of the father's right. The law was enacted forcing a father to take care of his child born out of the wedlock. Although women in California did not form a separate party ... but since that time there has been a national liberal party that incorporated main progressive women's requests into the party program... Since mothers have been given political rights, children have more respect for them and men in the parliament and municipalities have more respect for their wishes. ("Žena", Issue 7, 1914:437).

In the texts *A Woman and Her Right to Vote in Hungary* ("Žena", Issue 1, 1918: 48-49) and *The Women's Right to Vote in Croatia and Slavonia* ("Žena", Issue 1, 1918: 49-50), it is said that the absence of women's rights is *the fault of men but it is not something they can be proud of* because the Draft Law on the Election of Representatives in Hungary anticipates that only some 200,000 women will get the right to vote while in Croatia and Slavonia that right was denied during the very debate about the women's voting right. The magazine (probably written by Milica Tomić) states the following:

In Hungary, there is a suggestion that ... the voting right is given to every woman who is 24, who has Hungarian citizenship, who can read and write and who has also finished four years of public school successfully or who has been widowed in the war², of a soldier husband and with whom she has had at least one legitimate child, or the one who has been a member for at least 2 years of a society or an association that is dealing with science, literature or art... ("Žena", Issue 1, 1918: 48)... This suggestion was rejected since 161 representatives in the Parliament voted against and only 65 in favour ("Žena", Issue 6, 1918:369). In Croatia, the representative Cezar Akačić said that a woman in Croatia would be equal in all political and constitutional rights to a man because Croatia would not be able to resist new democratic spirit of the times... ("Žena", Issue 1, 1918: 49). However, as we learn in the article "Women's Rights", there is a plan for women in Austria, Germany, and Hungary to take part in the elections according to new election laws ("Žena", Issue 1, 1919: 50).

The Magazine "Žena" continuously published articles about women's education in Novi Sad, about the number of women studying at European universities but also news about girls who graduated from some European universities. The most important articles dealing with the extents of women's education among the Serbs are those about the first woman doctor from Novi Sad, Kornelija Rakić ("Žena", Issue 1, 1911: 1), the writer and poet. Jelena Dimitrijević ("Žena", Issue 5, 1911: 1) and the architect from Belgrade, Jelisaveta Načić ("Žena", Issue 7, 1911: 392).

² The First World War (1914-1918)

In the text about Jelisaveta Načić, we can learn that ... *she was chosen to be the municipal architect by the Belgrade Board in 1903... and that her works include the landscape design of lower Kalemegdan ... two buildings of high schools, flats for workers and the tuberculosis hospital in Belgrade...* ("Žena", Issue 7, 1911: 392).

After the news that girls' higher schools were left without funding previously given by the Serbian Ecclesiastical - Peoples' Assembly, Milica Tomić wrote an article entitled *Our Higher Girls School* ("Žena", Issue 6, 1911: 367-374) in which she wrote about the history of struggle to organise higher education for girls and set the kind of a diagnosis of the situation in the Serbian community in Vojvodina at the beginning of the 20th century. In the introduction, she reminded both male and female readers that the Serbian Ecclesiastical-Peoples' Assembly received the request from *9 Serbian women from Novi Sad to establish higher schools for girls* and in the continuation, she printed the text of that request and the following: ... *Therefore, our brothers Serbs be righteous to us, your sisters, as we hold your destiny, too, in our hands. If we have failed to get to the level of human perfection that you have reached, help us then to get as close as possible. When you order duties to us, give us the rights, too. We do not want to be ashamed before our people...* The request was signed by Sofia Pasković, Justina Koda, Anka Miletić, Jelena V. Jovanović, Aleksandra Marinković and Savka Subotić ("Žena", Issue 6, 1911: 368-369).

In Vojvodina, on the grounds of general national enthusiasm, girls' higher schools were founded first in Novi Sad and Pančevo (1874) and then in Sombor (1875). Girls were allowed to attend teachers training colleges (up to that time only for boys). In the text, Milica Tomić reminded of the times when the tendencies towards national prosperity included the idea of the need to involve women in the plan and worriedly commented the change in the attitude towards women's rights in the Serbian community in Vojvodina:

Српска виша девојачка школа у опасности.

Једна тужна ствар. Да је исприповедамо.

Прве новосадске госпође и прва новосадска црквена општина под Стеваном Брановачким на уста Дра Светозара Милетића тражила је од народно-црквеног сабора у Карловцима 1870. године, да се створи школа за више образовање Српкиња. И сабор је створио Српску вишу девојачку школу новосадску.

А последњи народно-црквени сабори и последњи саборски одбори, управе фондова и школски савети с једне стране, а с друге црквена општина новосадска и њен данашњи управни одбор, у препирању, ко да је издржава одрекли су је се. Затим су отишли министру, грофу Апоњију, што досад није био ред, да он реши, ко има право. И он је решио. Решио је, да је они, који су је створили и који су је издржавали, могу сад и сахранити. И још је додао, да му само јаве, кад буду с погребом готови.

Министар није хтео једну српску школу да сахрани. Тај посао оставио је Србима.

Не кривимо никога појединце и не тражимо, ко су кривци у овом делу, али ће време показати, ко је спремао тешке клинове, да их укуца у самртни одар ове више женске школе.

*

Сад је време спасавања.

Тешко је тачно одредити, ко је управо издржавалац њен. То данас и засад није главно. Ни министар не каже, ко је дужан ову школу издржавати.

Школа је постала на основу уредбе народно-црквеног сабора од 1872. године, која има свега 16 кратких и неодређених параграфа. Ни сабор ни његови органи нису тачно изrekli, ко има и за које време створити фонд за њено издржавање. Досад су је издржавали и народни фондови и црквена општина и родољубиви прилози.

... Our girls' higher schools were established 40 years ago by the Decree on Girls' Higher Schools. If we go back into the past to find out when our girls' higher schools were established, we will be horrified to see how much we have regressed since then. There is a huge difference between now and then and it is not in favour of the present. Forty years ago we could see the zeal of great thoughts and today the zeal is languished and there are no thought that can find the way forward and stop the decline... ("Žena", Issue 6, 1911: 367).

Milica Tomić was the first woman who pointed out to the undignified position of Serbian women, their overburdening and inability to spend enough time with their children by using data about the mortality of children younger than the age of seven at the beginning of the 20th century which was the highest among the Serbs out of all nationalities in Hungary. She also wrote about other backward practices in Serbian families: superstition, poor hygiene, fear of the doctors... The text *Death behind the Front Line* gives the number of dead children in Hungary, Croatia and Slavonia in 1912, 1916 and 1917 by saying that *"the worst situation is in those counties with the largest number of Serbs"* and in Croatia and Slavonia, *"the worst situation is in Srem County"* ("Žena", Issue 1, 1918: 50-51).

In the book *Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art until to Date* published by The Charitable Cooperative of Serbian Women from Irig, the following is written about the magazine *"The monthly magazine "Žena" pursues its cultural mission to everybody's liking. The response is so far satisfying, so if our women embrace this magazine in the future, that will ensure its survival and it can take all Serbian women writers under its wing... (Sarajevo, 1913: 15).*

With reference to the article *A Farewell Word of "Žena" – Dear Subscribers of "Žena"* Milica Tomić was faced with big problems for the last four years of the publication of the magazine. Many subscribers, both male and female, did not pay their subscription even though they did not cancel it either thus, "Žena" was published on a loan. Milica Tomić persevered in her intention to publish the magazine that would be contemporary, modern and *without extremes* but, as she said herself, *it was killed by the loan* and the debt that went up to 106,000 crowns. Milica Tomić's appeal to the

Опроштајна реч „Жене“

Поштоване претплатнице-ци „Жене“.

„Жена са данашњим 9. и 10, бројем навршује 8. годину свога излажења и уједно престаје излазити.

„Жена“ се бавила свима питањима, која се одnose на живот жене и на позив њезин. Расправљала је у исцрпним чланцима, а и у омањим па и ситним белешкама, све што може да користи жени у друштву, у кући, у кујни. при васпитању деце, неговању здравља, а није изостала ни забава.

„Жена“ имала је поглавито на уму нашу српску кућу и наше српске друштвене прилике, али се трудила, да упозна своју публику и са напретком жена других народа.

„Жена“ била је савремена, модерна и казала оно што треба казати али она није падала у крајност. нит је бацила све обзире на страну.

За ове четир последње године биле су необично тешке прилике за „Жену“. Али је наша савест мирна, јер смо дали све што смо год могли.

Било је доста тешкоћа али ми смо се ипак надали да ће се часопис „Жена“ моћи одржати. Међутим „Жена“ не може даље убила је вересија.

Опомињали смо и опомињали дужнике и заостале претплатнике. Који су нам лист вратили или одказали, онима смо разуме се лист одмах обуставили. и тиме се наравно број претплатника смањивао. Али они који не одказаше и не вратише лист, те смо тек смели сматрати за претплатнике и даље смо им лист шиљали. Међутим се десило то, да дужници нису сви дуг послали а тако исто већина претплатника неуредно лист плаћала.

Нама остадоше многи дужни а ми опет услед тога натоварисмо огроман дуг на наша плећа.

subscribers was supported by the members of "*Posestrima*" ("*The Sisterhood*") who asked the subscribers to pay their debts *as it was not fair for Ms. Tomić to be burdened with the debt which was the subscribers' fault* ("*Žena*", Issue 9, and 10. 1921: 451-458). This appeal, which signalled the end of the publication of the magazine, contained the list of all the contributors, male and female, to whom the editor Milica Tomić thanked for their support in the joint fight for women's emancipation.

The Women's Reading Club "*Posestrima*" ("*The Sisterhood*")

In 1905, the Serbian Reading Club in Novi Sad allowed women to become members and thus became the first institution among the Serbs north of the Sava and the Danube to give equal rights and obligations to both men and women who were the members of the Reading Club . However, women from Novi Sad gathered around Milica Tomić established special Women's Reading Club . Milica Tomić gave the reasons for founding the Women's Reading Club "*Posestrima*" (1910), as well as the objectives of newly established society :

Seven years ago a few girlfriends and I agreed to meet once a week from 3 pm to 6 pm, every time at a different woman's house... We gathered on Thursdays, we brought our handworks and we served coffee and pastry. Any other offering was prohibited and every time we would each put 20 coins into our savings box. When one of us had a Patron Saint's Day she would also put a crown. If a man, even the host, would step into the room at that time, we would take one crown from him and send him out of the room. At the beginning there were five of us. In time, this number grew to fifteen. During the whole year, we collected our little donations and before Christmas we would use it to dress a child or give charity to some poor old lady. And, when it came to the issue of our school, when they wanted to transform it into Hungarian-taught school, then our small society rose against it, went all over the town, wrote

all over Hungary where there were Serbian Women and collected 30,000 signatures by our women against that proposal. We handed over those signatures to the Assembly in Bečkerek, to Mr. Jovan Manojlović, the representative of Uzdin County and when he talked about that at the Hungarian Parliament, he put on the Chairman's table two thick books containing those 30,000 women's signatures. During our social session, there was chatting although gossiping was strictly forbidden ...What could we do to expand our circle? Then, we made a decision to organize the Women's Reading Club ". From the very start, it was clear to all of us that our reading club could not and should not be like the male ones. It was also clear that it would be enough to meet once a week and spend a few hours together. We agreed to make that day Sunday afternoon as we wanted to be able to include our poorest classes in that society. We decided that we would read aloud in the reading club as many older women could not read, or at least not to the level that would benefit them. ("Žena", Issue 1, 1911: 20-21).

The Women's Reading Club "*Posestrima*" was founded with the aim to *form a centre* where women of Novi Sad could go to be educated and socially active. Within a short time the Reading Club had 200 members who managed to establish a library and a school for those members who could not read or write. The first teacher was Danica Tomić. The first Chairwoman of "*Posestrima*" was Ljubica Jerković ("Žena", Issue 3, 1911: 138).

PHOTO Members of the Women's Reading Club *Posestrima*, Novi Sad, 1911 ("Žena", Issue 3, 1911: 137).

In winter months, during the fast, members of "*Posestrima*" organised *Women's Social Sessions* in villages around Novi Sad with programmes including *serious lectures, reading, singing and playing music* ("Žena", Issue 1, 1911: 24). Milica Tomić believed that the education of farmer women and women from artisan families was very important and a long term task which should be the aim of all women's associations. When we look at the activist work of Milica Tomić among women from the countryside and poor women from cities, we can see that her work was different from that of the majority of women's middle class organisations composed of ladies from Novi Sad. As opposed to the assistance which many farmer

women in "*Posestrima*" considered as charity, Milica Tomić made a step forward towards the unity of women from different backgrounds of the Serbian Society in Vojvodina. This is where the idea of founding the Charitable Society of the Reading Club "*Posestrima*" came from with the aim to help the sick and to establish the fund for the burial of the poor members. The difference in relation to other charity organisations was the fact that all members had to pay a certain sum of money into the common fund. That made it possible for all of them to have equal status regardless of their class and education and to participate actively in their common cause – emancipation of women and sisterhood.

The Women's Reading Club "*Posestrima*" was closed in 1914 because the *Hungarian Government took the money from the Society and abolished it* ("*Žena*", Issue 10, 1919: 619). After 1918, "*Posestrima*" was revived and in 1919 it *had 300 members who supported every charitable and cultural event* ("*Žena*", Issue 10, 1919: 619). The association operated within the National Women's Association of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians.

Женска читаоница „Посестрима“ у Новом Саду.

Members of the Women's Reading Room Posestrima

The Struggle for the Woman's Voting Right

In Hungary, the right of women to vote was advocated by the *Social Democratic Party* and some Members of Parliament of the Hungarian Independent Party, such as Julius Justh and Count Arvéd Teleki (*Žena*, Issue 5, 1911: 317). Among Serbian parties in Hungary, the Serbian People's Radical Party advocated the right of women to vote. Women contributed to that struggle and the feminist from Budapest, the founder and the president of the Hungarian Feminist Association *Feministák Egyesülete*, Rosika Schwimmer, stood out. In the article *Women and the Right to Vote in Hungary*, we learn about the activities of Rosika Rózsa Schwimmer.

*On 17th April this year, there was an important assembly in Arad about general secret voting. Rosika Schwimmer and Adél Spádi came to this assembly from Budapest. The first one is the representative of Hungarian feminists. In Arad, they were welcomed by a small number of women who were overjoyed about the general secret voting. They entered the town with a big procession of the members of the Hungarian Independent Party and the Social Democratic Party, welcomed by Justh. At the front they were carrying a flag which said: Voting Rights for Women! Rózsa Schwimmer and her friend arrived from Budapest, they attended the banquet but they were seated at a separate table. In the afternoon, Rózsa Schwimmer tried to speak. But her attempts to get her turn were futile, the Chairman made an excuse that she was not signed up. Her friend yelled loudly: Where is your freedom of speech? At the assembly everybody has the right to speak. When the Chairman gave the floor to the Romanian Member of Parliament, Pop-Čiča, who was also not signed up, Rózsa Schwimmer tried to get to the stage by force, but the police stopped her. However, some people shouted: Take a scoop in your hands! Go to the kitchen! Both women were in the end satisfied with the fact that they distributed pieces of paper which had some of Julius Justh's speeches and which was in favour of giving women the right to vote (*Žena*, Issue 5, 1911: 317)*

The author of the article connected the activism of Rosika Rózsa Schwimmer with the situation in the Serbian community of that time, demanding for women the right to vote and to be elected

into ecclesiastical assemblies along with obligations imposed on them through paying taxes for churches and schools ("Žena", Issue 5, 1911: 317-318).

In the article *On Women's Voting Rights* ("Žena", Issue 7, 1911: 347-352) we find out how the activities of Rosika Schwimmer were accepted in Novi Sad and Budapest. Even more important is reporting on basic attitudes which she presented at assemblies or more often in flyers. Their content was published in the magazine "Žena":

Citizens! You are fighting for general and equal voting rights, you want to create the people's parliament and to break the ruling class. Is it a true voting right, that refers to all men and excludes all women? Is it a true voting right which is given to all men and prescribes no rights for women? Would it be a true people's assembly where the right are taken from the majority of population, from women? Would some social classes truly stop ruling if we created the complete rule of men over women instead of this rule?

BÉDY-SCHWIMMER RÓZSA

Citizens! You are suddenly creating the general obligation of paying taxes for both women and men. You are forcing by the law both men and women to be subject to it. Well if you measure by one law for both men and women – and often twice as double for women, then one law should give the right to vote to both men and women. Citizens! If you can realize that this is not a general voting right, which is given to only one social class, to only one religion or to only one nation, then you must realize that it is not the general right if it excludes the whole gender. .

In Hungary there are 4 million women who deserve their own bread. There are women; doctors, teachers, pharmacists, clerks, there are artists, writers, farmers, artisans, who support themselves and their families with their own work. In the name of these women and in

the name of mothers and housewives we distance ourselves against such electoral reform which further excludes women from the constitutional life and we are asking for the true and equal right to vote which refers to women, too. The Feminist Association ("Žena", Issue 7, 1911: 352)

Rosika Schwimmer and Milica Tomić must have been working together on the plan of the struggle for the women's voting right. An article (probably written by Milica Tomić) speaks about that, about *The 7th Congress of the International Women's Suffrage Alliance (IWSA)* in Budapest from 15th to 20th July 1913. The text broadly speaks about the work of IWSA, the content of the Congress, important persons who support the women's right to vote, whether they were feminists or public persons who support these efforts. For this work, the invitation letter which Rózsa sent to Milica Tomić and thus to all the Serbian women in Novi Sad is the most significant:

... The editor of the magazine "Žena", Milica Jaša Tomić' wife, received the following letter from Mrs. Rosika Schwimmer: As the day when our congress will be held is approaching, it is very important for us to gather round all the women who are interested in the women's movement. We are especially interested in greeting women of other nationalities in Hungary as participants of our congress. Since we, who have been organized based on internationality, are looking for a friendly community of different nationalities from the whole country to work for the general cause.

We would be very grateful if you could put effort in getting to interest as many members from Novi Sad as possible for our Congress. We are counting on greeting as many Serbian women as possible as participants at the congress. We are assuring our Serbian sisters that we will wholeheartedly and caringly welcome them if they just join our congress in the largest possible number. Hope to greet you too here, dear Madam, Sincerely

Rosika Schwimmer

Cover of Žena magazine

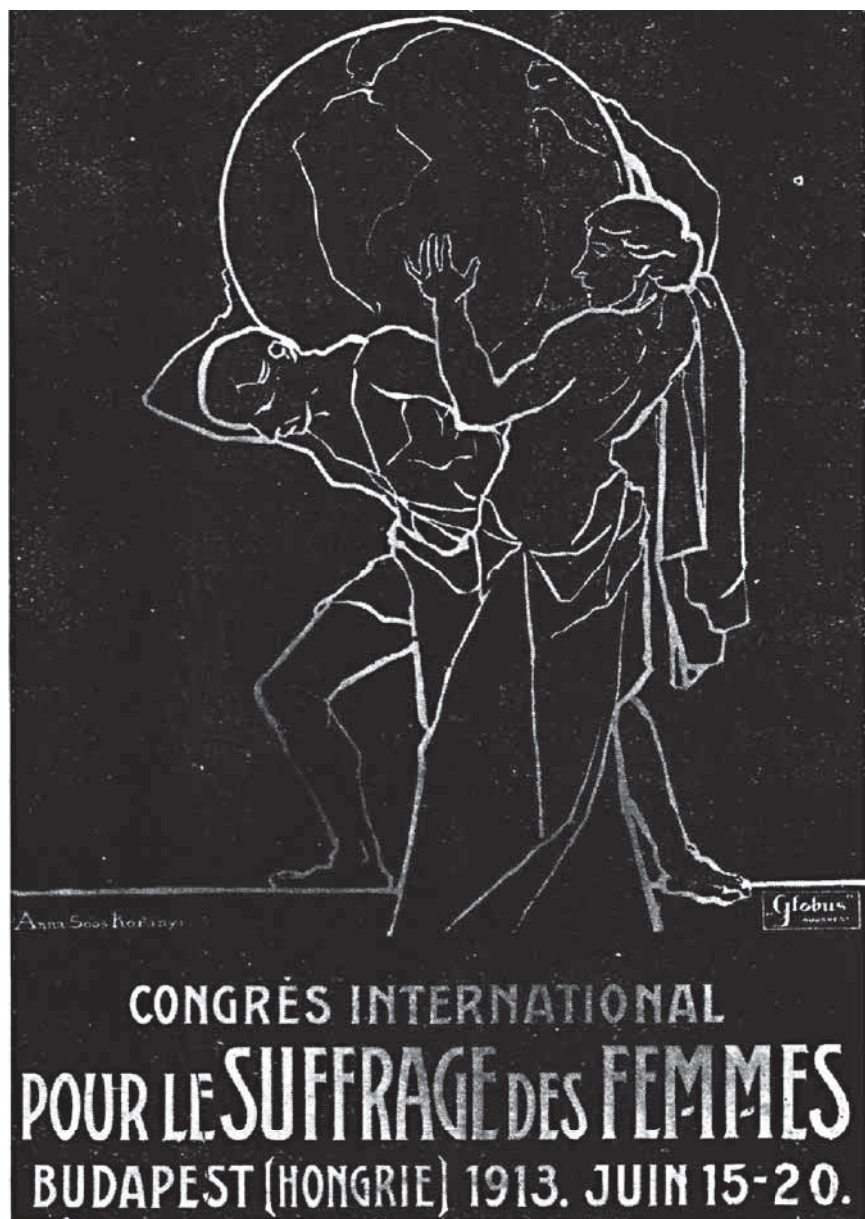
This is a nice consideration and warm invitation from our sisters of Hungarian nationality and we should really respond in a sisterly manner in a number as large as possible because these are supporters of the women's right to vote, and we should, together with them, raise our voice in the fight for this right, which will, if we manage to win it, be worthwhile to us in all fields: social, cultural ... ("Žena", Issue 4, 1913: 240-245)

From the published part of the letter (the beginning is surely missing), it is clear that Rosika Rózsa Schwimmer was familiar with the work and influence which Milica Tomić had in Serbian women organizations in Vojvodina and further. That is why the invitation is very clear in terms of the aims of the Congress. The letter also contains a dose of sincere warmth so the comment after the letter in the same manner is not surprising.

After the end of the World War I, on 12th November 1918, the *Great People's Assembly of the Serbs, Bunjevci and other Slavs of Bačka, Banat and Baranja* was elected from the representatives of 211 municipalities and it had 757 members, among which there were six female members. The peoples' representatives were elected in such a way that at each 1000 people one member was elected. The voting right belonged to men and women above the age of 20. The elected female members were: Milica Tomić from Novi Sad, Mara K. Jovanović from Pančevo, Katica Rajčić, Olga Stanković, Anastazija Manojlović and Mara Maglurski, all from Subotica ("Žena", Issue 10, 1918: 625). By the decision of the People's Assembly, Bačka, Banat and Baranja were joined to the Kingdom of Serbia.

At the *pre-conference*, Milica Tomić suggested that women should be involved in the work of the *food committee, social reforms* together with men and that the new authorities should make sure to restore the work of the disbanded and banned women's associations ("Žena", Issue 10, 1918: 625).

In the new state, the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians, the women's rights were pushed out to margins of the social flows. In the Assembly of the National Women's Council of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians which was held at the end of September and at the beginning of October in 1919, the female representatives discussed about the undignified position

*Poster, 7th Congress of International Woman Suffrage Alliance,
Budapest 1913*

of women who as teachers, pharmacists, doctors, engineers ... made less money than their colleagues for the same work, about depriving married women of legal abilities in line with the Civil Code, about the right of inheritance which by the Serbian Civil Code put women in a subordinat position in comparison to male inheritors ("Žena", Issue 9, 1919: 520-527) ... The women's organizations in the new state started their fight from the beginning, for personal, family and political rights of women. But, it was no longer Milica Tomić's fight. After her husband, Jaša Tomić, died in 1922, she withdrew from the public life. She died in Belgrade at the age of 85. Poleksija D. Dimitrijević-Stošić wrote about the moment of her final farewell: *She died quietly and almost forgotten in Belgrade on 28th (?) November, 1944. On her last journey, there was small procession of relatives and friends with this great woman. An unknown speaker made a short but frank and warm speech ("Politika", 8th June, 1969: 22).* On the houses where she lived in Novi Sad there are not inscription plates at all.

Over the last two centuries, as blanks in our historical memory, the injustice done to the female creative and political being still remains, especially in the section related to the fight for women's rights. By rediscovering the magazine "Žena", we are going to reconstruct the part of that struggle and repay the debt towards our cultural history. In this context, in the work of Milica Tomić we discover today the elements of modernity which we recognize as the absence of a modern engaged feminist magazine such as "Žena" was at the beginning of the 20th century.

Milica Tomić

Literature:

Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art To Date , published by the Charity Cooperative of Serbian Women from Irig, Sarajevo 1913, pages 15 and 35

Vlastoje D. Aleksijević, **Milica the Wife of Jaša Tomić**, Issues 58-62, Belgrade 1940

Sođija Božić, **Milica Tomić: Aspiration towards Modern in: Serbia in Processes of Modernisation (2)**, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, 1998, pages 451-469

Poleksija D. Dimitrijević-Stošić, **Forgotten Milica Tomić**, Politika, Belgrade 8th June 1969

Bojana Jelačina and Marija Jelačina, **The Content of the Magazine "Žena" 1911-1914** / graduation paper of female students of the **Women's Studies and Researches** in Novi Sad as part of Project the **Famous Women of Novi Sad** - in the manuscript

Nadežda Petrović (editor), **Bibliography of Books by Women Authors Printed in Vojvodina, Serbia, South Serbia, Montenegro until the end of 1935**, The Association of University Educated Women, Belgrade 1936, pages 69, 116, 118

Gordana Stojaković, **Milica Tomić** in: **The Famous Women of Novi Sad and Futog**, Futura Publications 2001, pages 32,46,52, 132-134

Gordana Stojaković, **Contribution for the History of Women's Movement in Novi Sad** in the: **Bulletin** of the Federal Ministry of National and Ethnic Communities, Issue 7, Belgrade, pages 27-28

The magazine "Žena", owned by Milica Tomić, Novi Sad, printed by S.Serbian Printing House - Dr Svetozar Miletić and Supek, Jovanović and Bogdanov, Novi Sad, 1911-1914, 1918-1921

"Zastava", Novi Sad, since 23rd September 1906, Issue 198, pages 13-15

Mirjana Menković

**A short retrospective of the position of
a Serbian woman at the end of the nineteenth
century and at the beginning of the twentieth
century as seen through the magazines
“*Domaćica*” (“*The Housewife*”)
and “*Žena*” (“*The Woman*”)**

Two women magazines, “*Domaćica*” and “*Žena*”, represent an inevitable source for the analysis of the courses of emancipation of women in Serbia from the last decades of the 19th century until the half of the 20th century. The emancipation of women in Serbia and in Vojvodina, which was at that time the part of the Austro-Hungarian monarchy, had different courses and shapes than women emancipation in Western Europe, but it was not any less dynamic and unstoppable, nor it had to be in conflict with substantially different problems.

The liberation of women from the traditional image of a housewife, wife and mother in the West was reflected, on the one hand, in changing the dressing style and, on the other hand, in new social roles which women were gradually winning. The dressing style was less and less promoting a woman as a walking advertisement of the status which her husband held in the society, and more and more it was a reflection of her own activities, wishes, needs and her own perception of herself. The self-awareness which women were gradually achieving led to the dramatic change in the dressing style after the World War I. A modern woman appeared who looked her man into his eyes with an awareness of her equal human potential and the freedom which belonged to her.

Since the liberation from the Ottoman rule, the Principality, and later the Kingdom of Serbia, had been striding to catch up the pace with its mostly Western-European role models, but the centuries of slow development could not be made up for that quickly. The middle class was in its early stage, making only some 13 percent

of the population, it was not even financially strong, or stratified, so the social elite was made up of figures who at the same time made up the intellectual, political and social establishment. Such an elite was very much in contrast with the society it had originated from and it did not have the power to change the value system, the way of thinking and behaving or to create the prerequisite for further changes in the necessary extent. The Serbian middle class in the Austro-Hungarian monarchy was faced with similar problems. The abolishment of the Military Frontier also meant the possibility and the inevitability of taking on new professions and social roles, and formal belonging to a western cultural circle did not mean the same degree or the same manifestations of this emancipation. The availability of women press was equal and on both banks of the Sava and the Danube, women could flip through *Wiener Mode*, *Chic Parisien* or the famous *Butterick* edition,¹ but the suggested cultural, aesthetical and social role models were unreachable for the average Serbian urban population, and to a large extent inadequate for the situation in which it was at that time.

One of the indicators of the emancipation of women was founding women's societies, the oldest of them being the Women's Society from Belgrade, later named Belgrade Women's Society, founded in 1875. Until 1906, women's societies had founded the Serbian National Women's Alliance in order to coordinate humanitarian, feminist and cultural work. They demanded legalizing the right of women to work, equal salaries and working conditions within the profession, changes in the family law, especially of the inheritance law for women from urban areas and achieving the educational level for women in Serbia, especially in lower classes. The Alliance joined the International Women's Alliance in 1912.

Regarding publicly set demands, the women's associations in Serbia were not lagging behind the European ones. As early as in 1879, the Belgrade Women's Society started running a monthly magazine called "*Domaćica*", which was printed in the Cooperative of Printing Workers, with a break during World War I, until 1941. It was edited by men, because the laws at the time did not allow

1 Prošić-Dvornić 1984/1985: 65–67.

Белешке из домазлука.

Прање рукавица од данске коже (Dänische Handschuhe). Рукавице се потопе у мекој води и оставе неколико сати у њој. После се перу у млакој сапуници донде, док не буду сасвим чисте. Не сму се цедити већ се метну у шпиритус, у један суд који се може затворити, и држе 24 сата у њему. Онда се у хладу оставе да се суше.

Везови са златом чисте се на овај начин. Fino истучене стипсе поспе се по златном везу и онда истрљамо са финим фланелом.

Вршта кад шкрите при отварању. Треба оно место са врхом од оловке мало трти. Графит је као што се зна, добро сретство за мазање.

Калајисано посуђе, остаје на дну, које долази на ватру увек као ново, ако га од првог дана употребе, сваки пут пре но што га на ватру метемо, помажемо малом четкицом са густо измућеним пепелом од дрва у мало воде. Тај мали труд сачува судове и лакше се перу.

*

Свињетини бут у сосу од капре. Узме се леп свињетини бут, посоли се и обибери. У шерпењу се мете пола вина, пола воде, 2—3 кашике винска сирћета, једна главица исечена црна лука, мало лимунове коре. У ту течност спусти се месо и скува. Кад је већ добро мекано, извади се месо напоље, чорба се оцеди, у чорбу мете 2—3 кашике капре, 2 деци скорупа у који умутимо најпре мало брашна, и у ту чорбу спустимо опет месо да мало проври. Уз то долазе макароне, пиринач, или нови печени кромпири.

Журски куглоф. (Врло добар, брзо се готови не мора да ускисне.) 14 дека шећера, 14 дека масла умути се са 4 јајета, 5 кашика млека, напоследку дода се 28 дека брашна и један прашак тако званог Backpulver-а. (Може се добити у свакој апотеци, дрогерији, па и шећерајској радњи.) Све се то промеша и мете у модлу за куглоф и одмах меће у рерн да се пече.

Количи са воћем. Од 7 дека масла, 10 дека брашна и 4 деке шећера умеси се тесто и развије. Онда се мете на помазану и брашном посуту тепсију да буде са пола прста дебело и пече у рерну. Док се то пече, умути се 7 дека ситна шећера са 3 жуманцета, 3 беланца тврде пене и

women do that job. Having that in mind, no wonder that *Domaćica* was relatively conservative – the interventions were within the role of a woman as a wife, a mother and a housewife, and the position narrowed down to the family, house, helping the weak and the powerless. Although the topics which we would nowadays assess as crucial for the relationships between genders were avoided, many articles could represent consistent translations of the articles, instructions and advice from European, primarily German and French journalism of this kind.² Such conservatism was keeping the ambivalent attitude of the male part of the population in Serbia towards the women's issue. The men of higher education, which had most often been gained abroad, would support the equalizing of women rights in public institutions, while in private contacts they supported the stereotypes of women values and the differences between the genders. Even among women themselves, for example, it was considered that the humanitarian work and the social engagement of the members of the women's societies were in collision, and thus the women professionals were individually fighting for the change of their position, or possibly for the change of the legal position of their profession. By raising the issue of their employment in the public service, highly educated women in Serbia at the beginning of the 20th century opened public discussion about the relationship between genders in the Serbian society.

The turning point was launching of the magazine "*Žena*" which was for the first time edited by a woman, that is, Milica, Jaša Tomić's wife and the daughter of Anka and Dr Svetozar Miletić. Educated in Novi Sad, Pest and Vienna, married to Jaša Tomić, a prominent radical leader, since 1885, she was one of the founders of the women's reading club "*Posestrima*" ("*The Sisterhood*") in Novi Sad and one of rare women who took part in the work of the Great National Assembly in Novi Sad in November 1918 when it was decided that Vojvodina would join Serbia³. Although the magazine was issued for only ten years, 1911 – 1921, including the break during the war years, the concept of this Novi Sad's monthly magazine

2 Prošić-Dvornić 1985: 53.

3 Božić, S. (1998). Milica Tomić: Aspirations towards the Modern: Serbia in Modernization Processes in the 19th and 20th Centuries 2: 451–469.

ГОД. I.
БРОЈ 1.

ЖЕНА

МЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ЖЕНЕ
 ИЗЛАЗИ У НОВОМЕ САДУ
 УРЕЂУЈЕ: МИЛИЦА ЈАШЕ ТОМИЋА.

Издавањ 1. сваког месеца. — Претплата за Угарску, Аустрију, Босну и Херцеговину, годишње 8 К.; па три месеца 2 К. За све друге државе 10 динара годишње. — Цене огласа на 1., 3., 4., страни насловног листа 4 К. Осмина стране у самоме листу 2 К. 50 пот. — Рукописи шаљу се уредништву, претплата администрацији „Жене“, Нови Сад (Ujvidék.)

Шта је жена?

Кажи ми, кажи, како да те зovem?
 Кажи ми, какво име да ти дам?!
Змај

Питао сам дете мало:
 Шта је жена? Знаш ли касти?
 А дете се насмејало,
 Пуно миља, среће, сласти.
 Не размишља ни тренутка;
 Не стаје га муке, зноја,
 Брз к'о муња одговара:
 Жена — то је мајка моја.

Питао сам момка млада:
 Шта је жена? Реци, збори?
 А и њему у очима,
 Неки чудан пламен гори.
 И он дуго не разбира,
 И он брзо као стрела,
 Декламујућ' одговара:
 Жена — то је ружа бела!
 Жена то је зора рујна,
 Жена то је чедо бајно,
 Жена то је ватра бујна!
 Жена то је сунце сјајно!
 Жена то је лахор маја!
 Жена то је звезда чиста!
 Жена то је парче раја,

published in the printing shop of Dr Svetozar Miletić was based on the idea that for the emancipation of women the same should be done as for the emancipation of the whole society. "*Žena*" and its associates, the authors of both genders from Belgrade, Zagreb, Novi Sad, Irig, Dubica, Lačarak, Brod, Karlovac, Kragujevac, Subotica, Vršac, Mitrovica, wrote affirmatively about highly educated women and demanded better quality, more modern and more thorough education for all women. The positive examples were dr Kornelija Rakić, "the first Serbian woman from Hungary who finished medical science", Jelena Dimitrijević, a writer, Čaja Načičeva, an architect... Unlike the three-decade-old "*Domaćica*", "*Žena*" clearly outlined the profile of a modern, educated, self-aware Serbian woman of the twentieth century who was ready to fight for her place in cultural, economic and political organizations. At the same time, the feminist tendencies were not at all in collision with humanitarian work of women's organizations. On the contrary, the establishment of funds for helping orphans and for improving education and the culture of the people was emphasized as an integral part of the personality of a modern emancipated woman. In the magazine, there was space for a positive comment about realizing women's income and a series of advice on fashion, bringing up children, and relationships between men and women. Fashion advice was given in a very tolerant tone, extravagant new models were presented, such as "skirt with trouser legs" (gupe cullote), without insisting on accepting them, while in accepting wider fashion trends, it was considered whether they were practically applicable, good for health and hygiene and whether the trend could be modified to fit the personal taste and the taste of the environment.

On bringing up children, the magazine gave advice of more tenderness and attention, the care in choosing the games and toys, and nurturing special talents. Special articles brought attention to "how to inform children about gender issues", they recommended books by Max Oker-Blom, with the preface by M. Jovanović-Batut and the recommendation from the Council of Education.

In a series of texts about premarital experience and marital relationships, "*Žena*" stepped out into the modern European world. Along with the texts about choosing a spouse, sexual hygiene in

Како да се облачимо?

Милица Јаше Томића.

Нови Сад

И до сад су се женске већином облачиле онако, како је било шкољиво по њихово здравље. Али данас се већ тако облаче, да је то постало опасно по јавну сигурност оних, који долазе у близину њихову. Мислим оне дугачке игле, управ оне ражњеве, којима придевају своје пешуре за косу. У скоро свима европским престоницама догодиле се несреће. Једноме је такав један ражањ набио ско. И публика гласно тражи, да се умена власт, јер никако не треба да буде дозвољено, да неко доводи у опасност туђу сигурност. У будимпештанском варошком представничку била је о том интерпелација. Велики капетан сазвао је стручну анкету, и решено је, да се уз претњу глобе, забрани носити тако дугачке игле.

У овај мах, кад ми, женскиње, тражимо изборно право, могле би заиста да покажемо и у пошњи напредак. Изгледа чудновато, да многи људи, који иначе у многим стварима тиранишу женскиње, у овим питањима стоје сасвим немоћни. Ону сам ствар споменула у уводу, да покажем, докле смо дошле са нашим облачењем. А главни ми је смер, да говорим о питању: Како треба да се облачимо?...

Ово питање није тако просто као што изгледа. Јер како се кад један народ облачио, то је стојало у вези са његовим животом и његовим културним развитком, па разуме се и са моралом. Писци, који су испитивали одело код народа најстаријих времена, тврде, да је у прво време било одело мушких и женских потпуно једнако, и да је женскиње тек доцније удесило како да се разликује од човека и да истакне своје дражи. Арапкиња је, на пример, од кошуље свога мужа створила себи хаљину. На тај начин је ишло код женскиња разних народа све даље; и што је већма расло богатство, тим се већма видело то богатство на женским хаљинама, које су биле претрпане златом и драгим камењем. Кад год је растао разврат у народу, онда налазимо провидно одело. У времену стеге и инквизиције видимо, да је и женско тело спутано, те се у оном оделу једва креће. У временима великих политичких преврата, постаје и женско тело слободније. Тако после велике француске револуције пада мидер, и одело добија форме, у којима се тело могло слободније кретати.

Сваки је народ имао некада своју народну пошњу, коју су носили сви без разлике. Како се који народ облачио, зависило је од климе у којој је живео, па је записило и од оних производа, којих је било у оном крају и које је народ могао да употреби да покрије своје тело и сачува га од времена.

Доцније је дошла тежња кићења и кићурења, тежња да се у оделу покаже сјај и богатство и т. д.

marriage, about the reform of marriage and the problems of divorce, the series of texts *About marriage – since regarding this issue we still live in the dark*, published over the whole 1911 and at the beginning of 1912 and the text headed *Sexual dietetics*⁴ by Dr Stevan Ivanić from Kragujevac are characteristic. By criticising the existing situation in which “[...] not only they (girls) are not prepared for marriage, but carefully and with a great engagement everything concerning it is hidden from them... the goal of bringing them up in that direction is narrowed down to a child growing up in a complete ignorance”, the author of the texts opened delicate aspects of male-female relationships – about mutual relations, love, joined acquisition, the way of getting married, as well as the relationship between a good marriage, healthy family and the state. A great dissatisfaction was expressed concerning arranged marriages between families, without spontaneous and personal choice of partners, and the term sexual dietetics was introduced, “the science on healthy and normal maintaining and developing sexual life throughout the person’s whole life”. These texts caused scandal, but the editorial office knew its reading audience very well and it was aware that they had to be “mitigated” by other contents, and yet, published without compromise.

In this context, following fashion happenings was a reflection of social changes and it kept pace with them, of course, because of the well-supplied market, close contacts with the world and the inflow of information. Not only fashion was accepted, but attitudes and criticism towards it, too, so women in Belgrade and other towns in Serbia, in women’s magazines, at the same time as women in the world, discussed the same topics, in the same tone and with the same goals⁵. The fact that in circumstances which were very unfavourable for her and with all restrictions, a woman in Serbia managed to win the fight for better status and for better, more modern look, is worthy of respect.

The patterns of femininity offered by “*Domaćica*” and “*Žena*” equally coexisted in Serbian society in the period of 1900-1925, and later. Patriarchal Serbia at the time, disinclined to a highly educated

4 Issue 2 from 1912.

5 Prošić-Dvornić 1984. 2: 589–590.

woman, doubting that along with a career one could have a family life and that by accepting the role of an expert, in addition to a wife and a mother, a "true female nature" would be inevitably lost, did not substantially differ from patriarchal environments in the whole world. A relatively low level of education in the society as a whole did not contribute to the emancipation of women, as well as the war circumstances which marked the establishment of the Principality of Serbia and the beginning of the 20th century. Women's societies, women magazines and women themselves, most often individually, or united in smaller numbers, were the greatest support to a Serbian woman in the process of fighting for the political and social emancipation. However, the development of the political scene with alternatives from conservative, through civic-liberal to socialist and communist, offered more different perspectives of the position and the role of a woman in the society. The part of male population which gave support to women through the magazine "Žena" was aware of the deprivation which equally endangered both genders.

REFERENCES

- Breward C., *The Culture of Fashion: A New History of Fashionable Dress*, Manchester and New York 1995.
- Marković P. J., *Belgrade and Europe 1918-1941: European Influence on Modernisation Process of Belgrade*, Belgrade 1992.
- Menković M., *New Women's Publication in Serbia at the Beginning of the 20th Century (1900-1925)*, *Woman* magazine, how to raise delicate questions about relation between men and women by using literature, *Yearbook of City Museum of Novi Sad, Issue 2/2006* (Novi Sad, 2007) 235-264
- Prošić-Dvornić M., Women's issue in Serbia at the end of the 19th and at beginning of the 20th century and magazine "Domaćica" (1879-1914), *Publication of Ethnographic Institute SANU* 34, Belgrade 1985, 47-70
- Prošić-Dvornić M., Fashion journals in Belgrade until the end of World War I: *Parisian Fashion*, special edition of daily newspaper "Mali Žurnal", *Publication of Museum of Applied Arts* 28-29, Belgrade 1984-1985, 63-74

„Жене напред“!

Ретко имамо прилике да завиримо у душу човечју. На балу, на улици, у друштву, тешко је то могуће. Само у тешким приликама можемо познати човека, а понајпре онда, када је реч о животу и смрти. Недавно смо имали прилике да загледамо у душу модернога човека, човека двадесетог века и можемо с поносом рећи, да човек и у најтежим часовима уме да се узвиси, и то и човек и жена. Видели смо, да још има праве љубави, пожртвовања и несебичности, па можемо рећи и правог кавалерства.

Тиче се пропасти велике поморске лађе „Титаника“. Лађа је била 280 метара дуга, 30 метара широка (где је најшира) и 33 метара висока (7 спратова). Она је пловила 39 километара на сат (650 метара у минути) а стајала је око 40 милиона круна. Било је на тој лађи парно купатило, био је живинарник, језеро у коме су хватали рибе, било је место где су се лоптали и трчали на бициклу. Било је путничких места, за које су плаћали до 10.000 круна. На њој је било милионара, али је било и сиротиње. Првога априла о. г. пред поноћ та се лађа сударила са огромним леденим брегом, који ју је управо распорио, а сутра дан у зору она је потонула. Било је неколико сати времена да се путници спасавају на чамцима. Али је на лађи било 2358 путника, а чамаца је било једва за трећину. Тада је капетан командовао по старом морнарском обичају: Women first! „Жене напред“. Разуме се да су се ту подразумевала и деца. У старо доба када је тај обичај постао, жене су врло ретко путовале, а деца још мање и оној неколицини жена давали су људи првенство.

Али тај обичај није одржаван увек. Пре 11 година, када је пропала француска лађа „Булоња“, на којој су били Французи и Талијани, нису спасене жене. Онда су мушки ножевима крчили себи пута у чамце и спасли се, а жене су пропале. Када је пре десетак година у средини Париза изгорео

базар, и онда су се спасли људи, а жене су пропале. На „Титанику“ било је друкчије. Жене су већином спашене, људи су већином пропали. Капетан Смит дао је ванредна примера пожртвовања када је дошло до умирања. Строго је пазео, да се спасавају прво жене и деца. А када је лађа потонула, скочио је у море, дограбио једно дете, отпливао с њиме до једнога чамца, предао дете; а кад су и њега позвали да уђе унутра, он махну главом, окрете се и потону. Држао је да нема права да се спасе, јер је било и његове кривице.

Призори који су се збивали на „Титанику“ у очи пропасти лађе, били су веома разноврсни. Било је мушких, који су мирно гледали како иду жене напред и крчили им чак пута. А било их је, који су силом и преваром улазили у чамце. Тако су тројица обукли женско одело; на тај начин доспели у чамац и спасли се.

А како су се држале жене? Било је много жена, које никако нису хтеле да се одвоје од својих мужева, и које су мужеви и морнари силом одвлачили у чамце. А било их је, које никако нису хтеле да напусте своје мужеве и које су с њима и погинуле. Госпођа Штраус се није никако дала одвући од свога мужа. — Ја остајем овде! И није никако ишла. — Остајем код свога мужа! Па је крај њега и потонула. Види се дакле да има још љубави и идејала чак и на догледу смрти. Они призори казују јасно, да се човек уздигао над животињом и да није истина да постаје све гори. То доказује, да борба за напредак и за идејале није узалудна. Било је дабогме и сасвим других призора. Неколико женскиња унело је кришом своје керове у чамац, и то у оном часу кад је било потребно места за децу и за људе. А о једној причају, када је хтела да унесе свога кера собом, па јој то нису дали, она се узјогунила па није хтела сама да уђе, и тако је заостала на лађи и пропала.

После свега овога написала је госпођа Abercromby у енглеском листу „Daily Mail“-у чланак, у коме протестује што су се мушки „измотавали“

и спасавали прво жене. Она мушкињу не припознаје то право. Лепо им захваљује, али вели, да у двадесетом веку мушки није дужан да на женскиње гледи као на слабији створ, нити женскиње има права да ту галантерију прими. Кажу до душе, да су мушки у овом случају били толико предусретљиви према женскињу, што је за сваког мушкарца по једна жена метала живот свој на коцку, када га је рађала. Али жена нема права, да због тога тражи сличну проту-услугу од мушкога.

Нека мушки признаду женскињу равноправност, нека жени даду њена права, и онда неће бити дужни кад дође до сличног случаја, да имају икаквог обзира према женској слабости. Нека се свако спасава како зна.

Овај је чланак изазвао велику сензацију у енглеској штампи, али треба напоменути, да је госпођа управо изазвана написала тај чланак. Нашао се један Американац, који је у једном америкаанском листу указао на велику галантерију мушкараца приликом пропасти „Титаника“ и довикнуо женскињу, да немају права тражити равноправност с мушкињем, када оне у онако тешким случајевима признају да су слаби створови, и дозвољавају да мушки према нама поступају као према деци, то јест, да се деца и жене спасавају напред. На тај чланак дошао је онда онај одговор енглеске госпође: „Дајте нам само наша права, а не требамо ваше галантерије. Када пропада лађа нека се свако спасава како може!“

Ово питање није могуће на овај начин расправити. Они јаки увек су заштићавали слабије, ако су т. ј. ти јаки у истини били „јаки“, па макар ти слабији и не били жене него људи. Женскиња је по телесном саставу своје обично много слабија од човека, и онај „јаки“, ма какав био ред, увек ће заштићавати слабију жену, док ће онај слаби, ма да има јаке мускуле и широка плећа, крчити себи пута пред женом ножем и боксером.

Милица Ј. Т.

Marija Vrebalov

I think a lot about Milica, about her life and period she lived in, her consciousness and strength and withdrawal after Jaša's death... whether she lost her enthusiasm, energy, or support. I know that it is inspirational to work on topics that are avant-garde at the time we live in, the influence on someone else's collective consciousness by acting at different levels through various activities. This can also be sometimes very exhausting, and not giving anything in return, not even a kind word of support, or some shifts in consciousness, or some expected results. Even if there are no obstacles and disapprovals - it is not easy.

I think that all of us "womankind", as Milica used to say, should launch her energy again, together, strongly, strikingly and worthy of her and her dedicated work.

Her topics are also the topics of today. They are our topics but also wider and larger than us.

Vera Kopicl

THE INVISIBLE HISTORY or PROLEGOMENON FOR ANTHROPOLOGY

If we have failed to get to the level of human perfection you have reached, you can help us then to get as close as possible. When you order duties to us, give us the rights, too.

M. Tomić

One voice for *her story* surely cannot provide a complete depiction of time, space, epoch and the least that can be objected to such history is its incompetence. In fact, much greater consequences are made by the creation of discontinuity, forgetting already acquired experience, because it is becoming the characteristic of the memory and experience of those who have been omitted, the invisible ones. It is becoming their historical discourse.

Increasingly stronger voice for *her story* is wondering if she is writing the women's history herself as a separate discipline or as an appendix to the existing one. Is it the disguise of the same history or perhaps, the recording is the proper strategy? How many European countries had women's movement 130 years ago? There were only nine according to researches of the women's history in Europe. Serbia is among nine European countries which were the first to have women's unions. However, there is no information in history, either national or European, who these women from Serbia and Vojvodina whose activist work was very noticeable in European circles are.

As this really gender sensitive "teacher of life" has shown again, just this history of women has escaped her attention. Deliberately or accidentally, in relations of power and knowledge, the national women's union, Novosatkinje (Women of Novi Sad), reading club Posestrima (Sisterhood), international exhibitions and lectures in European scientific clubs have also been forgotten.

It is in recent years, thanks to the hard work of women researchers, which has often been compared with detective skills,

our women's history has received scientific legitimacy in the works about famous women of Novi Sad, the first schools for women, the women's movements and the cooperation with European feminist congresses.

Today, all of us together with the City Museum of Novi Sad, Matica Srpska, informal and formal civil society women's organisations, Television of Vojvodina and Museum of Vojvodina are going to present the created knowledge and preserved historic artefacts for the history of women, international, national and the history of our city hoping they will be recorded in it.

This exhibition, which irresistibly reminds us of the quotation from the essay *A Room of One's Own* by Virginia Woolf, is a true example of the woman's history in which private and public intertwine, with a view on the burnt walls of the house in which the history of one nation and the history of one woman, Milica Miletić Tomić, was created.

Milica Tomić was wise enough and indeed feminist enlightened, having in mind that as a twenty-year-old girl she joined Savka Subotić's women's movement, to know that she had to mark the history which she helped create, on her own. That is how she became the first owner and the editor of the women's magazine, which even today testifies that she collaborated with European women's movements, that she organised women's reading clubs, charity and political activities, that she got the position in Vojvodina Parliament and that she fought for keeping girls' schools open, for the women's voting right and freedom to dress liberally, that she published texts by female writers and warned about the degrading position of women in villages, etc.

Without the magazine *Žena* (*The Woman*) (1911-1921, Novi Sad) by Milica Tomić, it would not be possible to reconstruct the specific feministic identity which appeared in the middle class Novi Sad at the border of centuries and empires. This gives us at least 101 reasons not only to respect it as a historical source, but above all as the way of establishing the continuity of women's writing, theory and activism, and to make comparisons with today's women's magazines, women's pages and to raise the question again: How much have we gained and how much have we lost?

CALENDAR

1910 - Milica Tomić founded the Women's Reading Club "Posestrima" ("The Sisterhood").

1910 - Exhibition "Srpska Žena" ("The Serbian Women") in Prague.

1911 - Milica Tomić started the magazine "Žena" ("The Woman").

1911 - Savka Subotić held the lecture *Eastern and Western Woman* at the Science Club in Vienna and in Budapest.

1911 - Zorka Janković published the book *Women's Issue*.

1911 - Milka Marković, the first woman director, directed the play *Love* at the Serbian National Theatre (SNT).

1913, - Emily Davison, English suffragette committed suicide by dashing onto horse racetracks in London where the derby was held. She was protesting against denying women the right to vote.

1913 - Jelica Bernadžikovski-Belović defined "women's writing" by writing about the works of Darinka Bulja and Danica Bandić.

1913 - Dr Vladislava Beba Polit published the article *On Feminism* which follows the history and contemporariness of feminist movements in most European countries. The article proves the existence of connections of those European movements with women's movements in Vojvodina and Serbia, as well as their influence on them.

1913 - Savka Subotić and Katarina Milovuk participated in the project at the 7th Congress of International Woman Suffrage Alliance in Budapest.

1913 - *Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Work and Her Folk Art until Today* published by the Charity Cooperative of Serbian Women from Irig.

1914 - Isidora Sekulić published the *Letters from Norway*.

1914 - Scottish Alliance of Suffragette Associations formed the Scottish Women's Hospital for Foreign Service. Flora Sands, Elsie Inglis and Katherine MacPhail come to Serbia which was devastated by war.

1915 - Recommended by leading European feminists, the International Committee of Women for Permanent Peace was established after the International Women's Congress in The Hague with the purpose of stopping the World War I.

1916 - Members of the Serbian National Women's Association in exile in Geneva sent public appeal to the International Feminists Association in order to stop deportation of girls and women aged 13-40 to Austria where they were completely humiliated.

1918 - Women in Vojvodina earned the right to vote (temporarily). There were seven women members of the National Assembly of Banat, Bačka and Baranja and Milica Tomić from Novi Sad was among them., Savka Subotić died in Novi Sad on the day of the session of the Assembly.

1918 - The Council of the International Community of Women initiated the People's Society to adopt the Convention which contained the clause "equal work - equal salaries".

1919 – The Cultural Society of Progressive Women was founded in Novi Sad.

1919 – The National Women's Alliance of Serbs, Croats and Slovenes was founded.

1919 – At the Conference of the International Community of Women, Ana Hristić represented the National Women's Alliance of Serbs, Croats and Slovenes.

1919 - At the International Alliance of Women Conference in Paris, Ana Hristić and Mica Popović represented the NWA of SCS.

1919 - Darinka Grujić-Radović founded the Legacy of John Frothingham at Orfelinat – the institution for the care and education of war orphans.

1920 – At the ICW Congress in Christiania, Mira Kočonda, Ćirila Štebi and Isidora Sekulić, who was elected as Secretary of ICW, represented the NWA of SCS.

1920 – At the IAW Congress in Madrid, Stojanka Gavrilović and Ana Hristić represented the NWA of SCS.

1920 - French feminist Nelly Roussel presented the programme about the difference between sexuality and reproduction.

1921 -Almost 100 years after Matica Srpska had been established, Olga Krno, Katica Mihajlović, Julka Ćurčić, Anica Savić, Mileva Simić, etc. were listed as Matica's "founder-members".

1921 – The Union of Women Teachers Association was founded in Novi Sad.

1921 – The Central Union of Czechoslovak Women in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was founded in Novi Sad.

1921 – The Charity Cooperative of Serbian Women from Novi Sad founded and financed the Women's School of Crafts.

1921 - Milica Tomić announced closing of the editorial office of the Magazine "Žena".